

**CİSR-İ ERGENE (UZUNKÖPRÜ)
KAZASI RÜŞDİYESİ VE İBTİDAİ MEKTEPLERİ (1876-1914)**

*The Rüşdiye and İbtidai Schools of Cisir-i Ergene (Uzunköprü) District
(1876-1914)*

İsmail BÜLBÜL*
Bircan DURMAZ**

ÖZ: XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde birçok değişimin ve yenileşmenin yaşandığı yüzyıldır. Siyasi, ekonomik, askeri, sosyal gibi pek çok alanda bu değişimin yansımaları görülmektedir. Hiç şüphesiz toplum hayatında önemli yeri olan eğitim alanında da köklü değişikliklerin yapılması kaçınılmazdır. Tanzimat Fermanı'na kadar Osmanlı eğitim kurumlarında dini ve geleneksel tarzda yapılan eğitim, fermanla birlikte modern bir kimliğe kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda bütün ülke genelinde yeni usulde eğitim verecek okullar açılmıştır.

Bu çalışmada 1876-1914 yılları arasında, Osmanlı Devleti'nin hemen hemen diğer bütün sancak veya kazalarında olduğu gibi Cisir-i Ergene (Uzunköprü) kazasında da modern eğitim verilmesi amacıyla açılan rüşdiye ve ibtidai mektepleri ele alınmıştır. Rüşdiye ve diğer mekteplerin açılışı, bu mekteplerde görev yapan muallimlerin durumları, aldıkları maaşlar, görev süreleri, öğrencilerin sayıları, derslerden aldıkları notlar, mekteplerde okutulan dersler gibi konular arşiv vesikaları ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında başta Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde çeşitli tasniflerde yer alan belgeler ile Edirne vilayet salnameleri, maarif nezareti salnameleri ve konuyla ilgili araştırma eserlerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rüşdiye, İbtidai Mektebi, Cisir-i Ergene, Eğitim

ABSTRACT: The 19th century was a period of profound transformation and modernization in the Ottoman Empire. The reflections of these changes are seen in many fields such as in political, economic, military, and social spheres. Inevitably, radical changes were implemented in the field of education, which held a significant place in social life. Until

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Hatay, ibulbul@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7111-4537

** Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Edirne, bircandurmaz@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2946-2957

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Bülbül & Durmaz

Geliş Tarihi / Received: 10.02.2025
Kabul Tarihi / Accepted: 14.05.2025
Yayın Tarihi / Published: 21.07.2025

the Tanzimat Edict, education in Ottoman institutions was primarily religious and traditional in nature; however, with the edict, efforts were made to modernize the education system. In line with this approach, schools were opened nationwide to provide education in the new method.

In this study, the rüşdiye and ibtidai schools in Cisir-i Ergene (Uzunköprü) established between 1876 and 1914 to provide modern education, similar to those in nearly all other sancaks (districts) and kazas (sub-districts) of the Ottoman Empire, are examined. Issues such as the establishment of the schools, the status of the teachers working in these schools, their salaries and tenure, the student enrollment numbers, the grades they received from the courses, and the courses taught in the schools were evaluated in the light of archival documents.

In the preparation of the study, the documents in various classifications in the Ottoman Archives of the Presidential State Archives Directorate, Edirne salnames (provincial yearbooks), Ministry of Education salnames (yearbooks) and relevant scholarly works, were used.

Keywords: Rüşdiye, İbtidai School, Cisir-i Ergene, Education

Cite as / Atıf: BÜLBÜL, İ., DURMAZ, B. (2025). Cisir-i Ergene (Uzunköprü) Kazası Rüşdiyesi ve İbtidai Mektepleri (1876-1914). Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15(30), 191-227. <https://doi.org/10.33207/trkede.1636783>

Yayın Tarihi	21 Temmuz 2025
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı
Etik Bildirim	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı/Lisans:	Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makaleler https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ tarafından lisanslanır.
	
Date of Publication	21 July 2025

Reviewers	A Internal (Editor board member) Content review: Two External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes
Complaints	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Trakya University Journal of Faculty of Letters is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde eğitim sıbyan mektepleri, medreseler ve Enderun Mektebi aracılığı ile gerçekleştiriliyordu. Sıbyan mekteplerinde ilkökul çağındaki çocuklara Kur'an-ı Kerim'i okuma öğretiliyor ve bazı ilmi hal bilgileri veriliyordu. Medreselerde naklî ve aklî bilimler okutuluyordu. Enderun Mektebi ise mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildikleri yerlerdi. Bu eğitim kurumları devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli bireylerin yetişmesinde önemli rol oynadılar. Fakat zamanla bu kurumlar gerilemeye başladılar ve ihtiyaçlara cevap veremez hale geldiler. Buna ilaveten yeniliklerin önünde engel teşkil etmeye başladılar. Eğitim kurumlarının iyileştirilmesi için XVIII. yüzyılda bazı teşebbüslerde bulunulduysa da bu alanda köklü yenilikler XIX. yüzyılda yapılmaya başlandı (Antel, 1940: 441-442). Söz konusu yenilikler büyük ölçüde devlet ricalinin devletin başta ekonomik, sosyal ve siyasi olmak üzere her alanda ilerleyebilmesi için eğitimin ıslahını bir zorunluluk olarak görmelerinden ileri gelmişti. Bununla birlikte eğitim alanında yapılması düşünülen yenilikler ulema ve mutaassıp çevrelerin tavrı, mali sorunlar, halkın eğitime karşı bakışı, siyasi gelişmeler, savaşlar, göçler gibi etkenler nedeniyle istenilen düzeyde gerçekleştirilemedi (Antel, 1940: 459; Kodaman, 1991: 79; Altınova, 2010: 22; Somel, 2015: 98-99).

Bu çalışmada XIX. yüzyılda eğitim alanında yaşanan gelişmeler çerçevesinde Cisir-i Ergene (Uzunköprü) Kazası'nda açılan sıbyan (ibtidai) ve rüşdiye mektepleri ele alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

Başkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler ve salnâmeler çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

1. XIX. Yüzyılda Eğitim Alanındaki Yeniliklere Genel Bakış

Eğitimde köklü değişiklikler Tanzimat döneminde başladı. Bu dönemde öncelikli olarak sıbyan mekteplerinin ıslahı düşünüldü. Ancak sıbyan mektepleri medreselerin nüfuzu altında bulunduğundan bu okullar kendi halinde bırakılarak Batı tarzı eğitim veren yeni okulların açılmasına karar verildi (Antel, 1940: 459). Bu konuda ilk icraat 1838’de Meclis-i Umûr-ı Nâfia’nın, öğrencileri yükseköğretime hazırlayacak orta öğretim kurumlarının açılmasını önermesi oldu. Bu öneri doğrultusunda müdürlük statüsünde Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kuruldu (Öztürk, 2008: 300-301; Altınova, 2010: 27). Bu nezâret rüşdiye mekteplerinin açılışını sağlayacak ve açılan okullarla ilgilenecekti (Ergin, 1997: 384). Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti, Evkâf Nezâreti’ne bağlı olduğundan ulemanın tesirinde kaldı. Bu durum yapılmak istenilen yeniliklerin önünde bir engel teşkil etti. Tasarlanan rüşdiyeler hemen açılmadı. Rüşdiye yerine Tanzimat reformlarının uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan devlet adamlarını yetiştirmek üzere 1839’da Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye isimlerinde iki okul açıldı (Kodaman, 1991: 12; Altınova, 2010: 100; Somel, 2015: 59).

1845’te Muvakkat Meclis-i Maârif kuruldu. Bu meclis, sıbyan, rüşdiye ve darülfünun olmak üzere Batıdaki gibi üç aşamalı bir eğitim sistemi önerdi. Bu sistemin hayata geçirilmesi için önce Meclis-i Maârif-i Umûmiyye, daha sonra da Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti kuruldu. Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti’nin ilk nazırı Sultan Abdülmecid’in takdirini kazanmış olan Kemal Efendi idi. Kemal Efendi işe sıbyan mekteplerini ıslah etmekle başlamak istedi. Ancak sıbyan mektepleri Evkaf Nezâreti’ne bağlı olduğundan bu konuda başarı sağlayamadı. Bununla birlikte 1847’de bir sıbyan mektebini rüşdiyeye dönüştürmeyi başardı. 1848’de rüşdiye sayısı 5’e yükseldi. Aynı yıl rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için Dârülmuallimîn-i Rüşdî adıyla bir öğretmen okulu açıldı. Açılan rüşdiyelerde erkek çocukları okutuluyordu. Kız çocukları ise 1858’de İstanbul’da Cevrî Kalfa İnâs Rüşdiyesi’nin açılmasıyla rüşdiye düzeyinde eğitim-öğretime dâhil olabildiler. Kız rüşdiyeleri için öğretmen yetiştirecek ilk Dârülmuallimât da ancak 1870’te açılabilirdi. Rüşdiyelere yönelik açılan öğretmen okulları rüşdiyelerin yaygınlaşmasına önemli bir katkı sağladı (Öztürk, 2008: 301; Altınova, 2010: 30-35, 154).

Eğitim, 1869 yılında Şûrâ-yı Devlet’in en önemli konuları arasında yer aldı. Şûrâ-yı Devlet’te yapılan görüşmeler sonucunda ülke genelindeki

eğitimi ilgilendiren bir nizamnâme hazırlandı. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi adıyla bilinen nizamnâmede ilk, orta ve yükseköğretim seviyesindeki kurumların ıslahına, eğitim teşkilatının yeniden yapılandırılmasına ve eğitim ile ilgili mali konulara değiniliyordu. Bu bağlamda 500 haneli her yerleşim yerinde rüşdiyelerin açılmasına, rüşdiye, idadi ve maarif memurlarının maaşlarının dörtte birinin devlet tarafından verilmesine, geri kalanının ise vilayetlerin genel meclislerince tedarik edilmesine karar verilmişti. Buna ilaveten bütün rüşdiyelerde öğretim süresi dört yıl olarak kabul edildi (Antel, 1940: 450-454; Kodaman, 1991: 63,93; Öztürk, 2008: 301-302).

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde ele alınan konulardan bir diğeri sıbyan mektepleri idi.¹ Nizamnâmeye göre her mahalle ve köyde bir sıbyan mektebi açılacak, bu okullara Dârülmuallimîn mezunu öğretmenler atanacak, okulların ihtiyaçları öğretmenlerin maaşlarından ve köy halkının yapacağı yardımlardan karşılanacaktı. Ayrıca Nizamnâme'de okutulacak dersler Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlak, İlmihal, Yazı, Hesap, Osmanlı Tarihi, Coğrafya ve Mâlûmât-ı Nâfia (Faydalı Bilgiler) olarak belirlendi. 1870'te bu derslere ait ders kitapları hazırlanmaya başlandı (Günyol, 1997: 656; Çağır ve Türk, 2017: 656). Derslerde takip edilecek yöntemler ise aynı yıl Selim

¹ Kemal Efendi 1847'de sıbyan mekteplerini ıslah etmeyi düşünmüş ise de bunda başarılı olamadığı yukarıda ifade edilmişti. Kemal Efendi'nin başarısızlığı sıbyan mekteplerinin yeniliklere karşı sert tepkiler göstermekten çekinmeyen medrese camiasının tesirinde kalmasından ileri geliyordu (Antel, 1940: 458-459; Ergin, 1997: 460). Bu yüzden sıbyan mektepleri uzun bir süre medrese camiasının nüfuzuna zarar vermeyecek birkaç küçük değişiklik dışında mevcut yapısını korudu (Akyüz, 2007: .161). Bu durum 1862'ye kadar devam etti. 1862'de İstanbul'daki 360 sıbyan mektebinden 12'sinde yeni usullere göre eğitime geçildi (Tekeli, 1985: 468; Ergin, 1997: 464). Osman Nuri Ergin bu yeni usullerle eğitim yapan okullardan beklenenlerin rüşdiyelere gidecek öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'i iyi bir şekilde okumaları, ilmihi ve Türkçe okuma-yazmayı öğrenmiş olmalarıydı. (Ergin, 1997: 465). Bu noktada rüşdiyelerin yaygınlaşmasının sıbyan mekteplerinin ıslahını zorunlu bir hale getirdiği ileri sürülebilir. Nitekim 1867'de Maârif Nazırı Saffet Paşa sıbyan mekteplerinden mezun olup rüşdiyelere girenlerin okuma-yazma bildiklerini, ancak bunun yeterli düzeyde olmadığını ve sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Saffet Paşa'nın önerdiği ıslah çerçevesinde sıbyan mekteplerinin müfredatına coğrafya ve matematik gibi dersler de eklenmiştir (Ergin, 1997: 578). Somel bu gelişmeyi "yepyeni ve emsalsiz bir adım" olarak nitelendirmektedir (Somel, 2015: 73) Ne var ki müfredata eklenen bu yeni dersleri okutacak yeterince öğretmen bulunmamaktadır. Bundan dolayı Saffet Paşa sıbyan mekteplerindeki öğretmen ihtiyacını karşılamak için bir öğretmen okulunun açılmasını teklif etmiştir. Bu okul 1868'de Dârülmuallimîn-i Sıbyan adıyla açılmıştır. Dârülmuallimîn-i Sıbyan mezun vermeye ve mezun sayısının da giderek artmaya başlamasıyla sıbyan mekteplerinin ıslahı daha kolay bir hale gelmiştir (Ergin, 1997: 468, 578; Somel, 2015: 72).

Sabit Efendi tarafından yazılan Rehnümâ-yi Muallimin isimli eserde belirtilen ilkelere göre tespit edildi (Somel, 2015: 217-219; Şanal, 2003:). Selim Sabit Efendi'nin belirlediği ilkeler İstanbul'da örnek olarak seçilen birkaç okulda hemen uygulamaya konuldu (Kodaman, 1991: 66,68; Memioğlu, 2023: 244).

Yeni usullere göre eğitim veren okulların açılıp yaygınlaştırılması ve bu okulların işleyişi maddi imkanlara bağlı idi. 1871'de yayınlanan bir genelgede bu husus üzerinde durulmuş ve maddi sorunların çözümünde muhtemelen Mithat Paşa tarafından Tuna Vilayeti'ndeki sıbyan mekteplerine yönelik uygulanmış olan esasların temel alınması önerilmişti. Buna göre her köy ve birkaç mahalleyi kapsayacak şekilde okul açılmalı, bu okullar için uygun bir bina var ise o tercih edilmeli, yok ise yeni binalar inşa edilmeliydi. İnşaat için halktan yardım alınmalıydı. Ayrıca okullarda görevlendirilecek öğretmenlere yıllık 800 guruştan 1.200 guruşa kadar maaş ödenmeliydi. Bu para okula ait vakıf var ise vakıftan, yok ise avarız, öşür, fitre, kurban derisi gibi okula tahsis edilecek gelirlerden ya da halktan karşılanmalıydı. Halktan da paradan ziyade buğday, bulgur, peynir, odun gibi ürünlerden aynı olarak tahsilat yapılmalıydı (Ergin, 1997: 466-467; Somel, 2015: 109). 1872'de okullara kaynak yaratmak için "öşrün öşrü" oranında bir eğitim vergisi konuldu. Ancak bu vergi eğitimden daha çok devletin diğer ihtiyaçları için harcandı (Kodaman, 1991: 157).

Sıbyan mekteplerinin modernleşmesi ve ülke genelinde yaygınlaşması II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) oldu. Bu dönemdeki ilk önemli gelişme 1876'dan sonra *sıbyan* yerine *ibtidai* kavramının kullanılmasıdır. İbtidai kavramı kısa sürede yaygınlaştı ve 1881'de Mekâtib-i Sıbyaniye idaresinin adı Mekâtib-i İbtidaiye olarak değiştirildi. Bu isim değişikliği sıbyan mektepleriyle özdeşleşmiş geleneksel eğitim anlayışının yerine Batı tarzı eğitim anlayışının getirilmek istendiğinin bir göstergesiydi (Tekeli, 1985: 470-471; Kodaman, 1991: 31,64,66). Bununla birlikte ulema hala gücünü koruyordu. Ayrıca mali sorunlar halledilmemişti. Buna ilaveten yeni usullere göre eğitim verebilecek yeterli sayıda öğretmen mevcut değildi ve halk da eğitime karşı duyarsız idi (Kodaman, 1991: 68,79,81; Sakaoğlu, 2003: 112-113).

Olumsuzluklara rağmen eğitim alanında yenilikler devam etti. İlköğretimin taşrada yaygınlaştırılması için 1869 Nizamnâmesinde kurulması öngörülen taşradaki maarif teşkilatlarının tesisi gerçekleştirildi. Personel işleri için Mektubî Kalemi'nde Sicill-i Ahval Şubesi açıldı. Memurların tayin ve terfi gibi işleri düzene sokuldu. Ayrıca yine Mektubi

Kalemi'ne bağlı bir İstatistik Şubesi açıldı. Daha önce öşrün öşrü olarak alınan vergi ve diğer vergiler kaldırılıp öşür ve müsakkafat vergisinin bir kısmı eğitime tahsis edildi. Ne var ki bunlardan elde edilen gelirlerin büyük bir kısmı İstanbul'daki okullara ya da eğitim dışındaki işlere aktarıldı (Kodaman, 1991: 35,67,158-159; Somel, 2015: 182-183).

1909'da iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Tanzimat döneminde beliren devletin eğitimle kurtulabileceğine dair düşüncüyü benimseyerek eğitim-öğretim alanındaki yenilikleri devam ettirdi (Gündüz, 2023: 92-93). Bu yeniliklerden birisi 1913'de çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati'dir. İlköğretime yönelik çıkarılan bu kanun ile rüşdiyeler ibtidailerle birleştirilmiş, böylece rüşdiyeler orta eğitim kısmından ilk eğitim kısmına alınmıştır (Ergin, 1977: 1416; Akyüz, 2007: 273).

2. Cısr-i Ergene Rüşdiyesi

2.1. Rüşdiye Binası

Edirne Vilayetinde ilk rüşdiye Tekfurdağı (Tekirdağ) kazasında 1854'te açıldı. Bunu vilayetin diğer sancak ve kaza merkezleri takip etti. 1874'e gelindiğinde Tekirdağ dışında Edirne, Çorlu, Filibe, Gelibolu, Zağra-i Atik, Kızanlık, Gümülcine, İslimye, Hasköy, Keşan, Kırkkilise, Yanbolu, Dimetoka, Aydos, Malkara, Lüleburgaz, Karlova, Pazarcık ve Vize'de birer rüşdiye mevcut idi (Doğanay, 2011: 86-89). Bunlar 1874'te vilayet genelindeki sancaklar ve onlara bağlı kazaların yarısından fazlasını teşkil ediyordu (Taşcan, 2021: 276). Cısr-i Ergene'de rüşdiye bu sancak ve kaza merkezlerinden sonra açıldı. Bazı araştırmacılar rüşdiyenin Hicri 1291'de, yani 1874/75'te açıldığını belirtmektedirler (Alkan, 2000: 70; Doğanay, 2011: 91). Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgede rüşdiyenin Temmuz 1876'da açıldığı ifade edilmektedir (BOA, *MF. MKT.*, 40/10). 1892 yılına ait Edirne Salnamesi'nde de okulun açılış tarihi Hicri 1292 (1875/1876) olarak gösterilmiştir (*Salname-i Vilayet-i Edirne (SVE)*, H.1310: 371).

Cısr-i Ergene'de rüşdiyenin geç açılma sebebi maddi sorunlar olabilir. Nitekim devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar eğitime ayrılan bütçeyi sınırlandırdığından öncelikli olarak okul olmaya müsait yapıların aranması ve bunların tadilat ile eğitim-öğretime uygun hale getirilmesi esası kabul edilmişti (Ergin, 1977: 466-467; Somel, 2015: 109). Bu esas, eğitim kurumlarının hızlı bir şekilde yaygınlaştırılmasını sağlamıştı. Edirne'deki rüşdiye binası eski bir sıbyan mektebinden dönüştürülmüş, böylelikle Edirne 1854'te rüşdiyeye kavuşmuştu (Altınova, 2010: 210; Doğanay, 2011: 86). Cısr-i Ergene rüşdiyesi ise Muradiye Camii avlusunda inşa edilmişti (BOA,

MF. MKT., 40/10; *SVE*, H.1310: 371). Muhtemelen rüşdiye olmaya müsait yapı bulunamamış ve bir bina inşası için ihtiyaç duyulan bütçeyi sağlamak zaman almıştı.

1895'te yapılan bir teftişte binanın eğitime uygun olmadığına ve yıkılıp yeniden inşa edilmesi gerektiğine dair bir rapor hazırlandı (BOA, *MF. İBT.*, 46/80). Bu rapor, binanın inşasında olduğu gibi bakımının da maddi sorunlarla karşı karşıya kalındığının bir göstergesiydi. Bu sorunlar ancak 10 yılda çözülebildi. 1905'te bir başka teftişte binanın artık kullanılmayacak kadar eskidiği ortaya çıkmış ve tamiri için bir ön rapor hazırlanmıştı. Raporu hazırlayan Cısr-i Ergene Belediye Kalfası İsteryo oğlu Konstanti'nin durumun vahametini üst makamlara açık bir şekilde ilettiği Edirne vali vekili Arif Paşa'nın konuya ilişkin Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir yazıdan anlaşılmaktadır. Arif Paşa, yazısında okulun tamir edilmezse kendiliğinden yıkılacağından ve şayet bu olur ise hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceğinden bahsetmekteydi. Tamir için gerekli olan malzemelere dair hazırlanmış bir keşif defteri Konstanti'nin ve Arif Paşa'nın haklılığını ortaya koymaktadır. Buna göre tavanlar, döşemeler ve duvarlar için çeşitli ebatlarda ve sayıda tahtaya, bir oda ve bir derslane için camlara, çatısı için kiremide, harç için kirece, boyaya ve sair malzemeye ihtiyaç vardı. Malzemeler ve usta ücretleri ile birlikte 6.000 guruşluk bir fiyat tespit edilmiş, bu fiyat üzerinden 1.044 guruşluk indirim yapılmış idi. Maarif bütçesinde yeterli nakit olmadığı için tamir masrafları kaymakamlık tarafından karşılandı. Tabii yapılan masraflar bunlarla sınırlı değildi. Binanın tamirâtı için okulun boşaltılması ve öğrencilerin başka bir binaya taşınması gerekiyordu. Okul eşyalarının taşınması ve yeni bir binanın kiralanması ayrıca bir masraf teşkil ediyordu. Ne yazık ki bunlara ilişkin masraflar belgelere yansımamıştır (BOA, *MF.MKT.*, 871/17).

Rüşdiye binası Balkan Savaşlarında (1912-1913) Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgali sırasında Bulgar askerlerince kullanıldığından tahrip olmuştur. Ayrıca bu süreçte okuldaki sıra, kürsü, yazı tahtası gibi malzemeler de ortadan kaybolmuştur. Binanın tamiri için 3.000 guruşa ve kaybolan malzemelerin yerine konması için de 5.800 guruşa ihtiyaç duyulmuştur (BOA, *MF. İBT.*, 449/64). Görüldüğü üzere Bulgar işgali, rüşdiyeye inşasından sonra geçen yaklaşık otuz yıllık süreçte zamanın yapmış olduğundan daha fazla tahribata yol açmıştır.

2.2. Rüşdiye Öğretmenleri

Rüşdiyelerde görev yapan öğretmenler arasında bir hiyerarşi bulunuyordu. Okulu idare eden, eğitime dair düzenlemeleri icra etmekle

yükümlü olan, dersleri yürüten ve diğer öğretmenleri denetleyen muallim-i evvel bu hiyerarşinin en üstünde yer alıyordu. Muallim-i evvelden sonra ders vermekle yükümlü olan muallim-i sani ve muallim-i salis geliyordu (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiyyesi (SNMU)*, 1898: 311-312). Okullardaki öğretmen sayısını öğrenci sayısı belirliyordu. Devlet, öğrenci sayısı 40'ı geçen okullarda ikinci bir öğretmeni atama eğilimindeydi. Fakat bu her zaman için geçerli olan bir durum değildi (Altınova, 2010: 185). Nitekim Cisir-i Ergene Rüşdiyesi de uzun bir süre sadece muallim-i evvel tarafından idare edilmiştir.

Okulun ilk öğretmeni Tırnovalı Ahmed Şakir Efendi idi. Ahmed Şakir Efendi daha önce Lüleburgaz Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel olarak görev yapıyordu. Belgelere yansımayan bir sebepten dolayı Aralık 1875'te görevinden azledildi. Yaklaşık 7 ay sonra Temmuz 1876'da Cisir-i Ergene Rüşdiyesi'ne atanmak suretiyle görevine döndü (BOA, *MF. İBT.*, 7/89; BOA, *MF.MKT.*, 40/10; BOA, *MF.MKT.*, 41/41). Ahmed Şakir Efendi ilk yıl okuldaki tek eğitimciydi. 1877'de birinci sınıflar ikinci sınıfa geçince bu durum değişti. Öğrenci sayısının yükselmesiyle birlikte bazı dersler için o derslerde uzmanlaşmış kişilere ihtiyaç duyulduğundan rüşdiyeye yeni atamalar yapıldı. Bu bağlamda yazı dersleri olan sülüs dersine Hafız Kâmil Efendi, rika dersine de İbrahim Efendi tayin edildi (BOA, *MF. MKT.*, 46/100).

1877-1878'de meydana gelen Osmanlı-Rus savaşında Cisir-i Ergene Rus işgaline uğradı. Bu dönemde Anadolu'ya geçen Ahmed Şakir Efendi, kendisine Bursa'nın Yenişehir kazasındaki rüşdiyede kadro buldu. İşgal sona erdiğinde Ahmed Şakir Efendi eski görev yerine dönmek istedi ve 27 Ocak 1880'de Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi'ne çektiği telgrafla isteğini dile getirdi. Ancak onun başvurusundan önce Cisir-i Ergene Rüşdiyesi'ne Tırnovalı İsmail Hakkı Efendi tayin edilmişti. Bununla birlikte İsmail Hakkı Efendi Cisir-i Ergene'de uzun bir süre kalmamış, ilk yılını tamamlamadan görevinden istifa etmiştir. Onun yerine de 2 Mayıs 1880'de Ahmed Şakir Efendi atanmıştır (BOA, *MF. İBT.*, 13/56; BOA, *MF. İBT.*, 14/24; BOA, *MF. İBT.*, 15/48; BOA, *MF. İBT.* 15/43). Bu süreçte rika ve sülüs öğretmenleri de değişmiş, rika öğretmenliğine Şükrü Efendi, sülüs öğretmenliğine Haşim Hafız Efendi getirilmiştir (BOA, *MF. İBT.*, 14/106).

Ahmed Şakir Efendi Mart 1882'de Erdek Rüşdiyesi'ne tayin edildi (BOA, *MF.MKT.*, 75/30). Onun yerine yapılan atamaya dair herhangi bir kayda rastlanmamışsa da 27 Ekim 1889 tarihli bir belgede muallim-i evvel olarak Osman Efendi'nin adı zikredilmektedir. Belgeye göre Osman Efendi,

oldukça sorumsuz bir kişiydi. O, öğrencilerle ilgilenmiyordu. Bu yüzden öğrenciler okuldan soğumuş ve devamsızlık yapmaya başlamışlardı. Bu ise öğrencilerin eğitimden mahrum kalmalarına yol açıyordu. Ayrıca geceleri okulda yatıp kalkıyordu ki bu durum uygun görülmemiş ve Kaza Maarif Komisyonu tarafından ayrı bir ev tutması için defalarca uyarılmıştı. Yılsonunda yapılan bir teftişte de okulun durumu “*vasat*” olarak nitelendirildi. Kaza ahalisi Osman Efendi’den memnun değildi ve bir dilekçe ile onun değiştirilmesini talep etti. Bu talep üzerine 16 Aralık 1889’da Bâbâ-ı Atik Rüşdiyesi muallim-i evveli ile becayiş edildi (BOA, *MF. İBT.*, 24/31; BOA, *MF. İBT.*, 26/100; BOA, *MF.MKT.*, 114/23).

Yeni atanan öğretmen 1893’teki bir belgede adı geçen Mehmed Behcet Efendi olmalıdır. Mehmed Behcet Efendi kaza ahalisinin talep ettiği “*iktidar*” sahibi bir öğretmenin vasıflarına sahip görünmektedir. Nitekim Kaza Maarif Müdürlüğü’nden Maarif Nezaretî’ne yazılan bir yazıda Mehmed Behcet Efendi’nin Arapça, Farsça, Osmanlıca, Tarih, İnşa ve Belagat dersleri ile ilgili eğitim aldığından bu derslere vâkıf olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Mehmed Behcet Efendi “*Zübde-i Kavaid-i Türkiye*”, “*Hülâsa-i Kavaid-i Farisi*” ve “*Muhtasar Tarifat-ı Harfiye ve Nahviye-i Arabiye*” isimlerinde üç ders kitabı da yazmıştır (BOA, *MF.MKT.*, 186/82; BOA, *MF.MKT.*, 210/43). O, eğitimci kimliği ile Osman Efendi’nin ilgisizliğinden dolayı düşen eğitim-öğretimin kalitesini yeniden yükseltmeyi başarmıştır. Bu durum 1895’te yapılan teftiş sonrasındaki değerlendirmelerde açık bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre öğrenciler onun çabaları neticesinde ilimden istifade etme imkanına kavuşmuşlardı (BOA, *MF. İBT.*, 46/80).

Mehmed Behcet Efendi Mart 1898’de Karlova Rüşdiyesi’ne tayin edildi. Mehmed Behcet Efendi’nin yerine ise Mahmud Efendi atandı. Mahmud Efendi görevini vekaleten yürütmüş ve bir yıl öğretmenlik yapmıştı (BOA, *MF.MKT.*, 389/13). 1899’da rüşdiyenin muallim-i evveli aynı zamanda hatt derslerine de giren Hacı Mustafa Efendi idi. Hacı Mustafa Efendi de bir yıl görev yaptı ve 1900’de yerini Kastamonu Tataylı (Daday) İsmail Hakkı Efendi’ye bıraktı (*SNMU*, H.1317: 878; *SNMU*, H.1318: 976). İsmail Hakkı Efendi muallim-i evvelik görevinin yanı sıra hatt derslerini de elinde bulunduruyordu ve Mehmed Behcet Efendi gibi ders kitabı yazan öğretmenlerdendi (*SNMU*, H.1318: 976; BOA, *MF.MKT.*, 783/38). O, 1899’da “*el-Müntehabatü’l Cedide fi Tatbikat-ı Kavaidü’l-Arabiye*” isiminde bir kitap yazmıştı (BOA, *MF.MKT.*, 441/6). Buna ilaveten kazanın Maarif Komisyonu’nda tahrirat katipliği görevini yürütüyordu (BOA, *MF.MKT.*, 773/16).

İsmail Hakkı Efendi'nin öğretmenliği sırasında okuldaki öğrenci sayısı şaşırtıcı bir şekilde 27'den 70'e yükselmişti. Anlaşılan Mehmed Behcet Efendi ve İsmail Hakkı Efendi gibi gayretli ve donanımlı öğretmenler kaza ahalisinin eğitim-öğretime ilgi duymasına yol açmışlardı. Öğrenci sayısında meydana gelen değişim üzerine Kaza Maarif Komisyonu 1906'da bir muallim-i saninin atanması için gerekli teşebbüslerde bulundu (BOA, *MF.MKT.*, 1011/48). Komisyonun girişimleri sonucunda 1907'de daha önce Ziraat Bankası'nda memur olarak çalışan Çatalcalı Receb Efendi muallim-i saniliğe atandı (BOA, *MF.MKT.*, 1033/15; BOA, *MF. İBT.*, 191/83).² Receb Efendi'nin atanmasından bir hafta sonra muallim-i saniliğe Atam Efendi tayin edilmişse de dolu olan bir kadroya atama yapıldığından bu atama usule aykırı görülerek iptal edildi (BOA, *MF.MKT.* 197/76).

Receb Efendi'nin atanmasından kısa bir süre önce İsmail Hakkı Efendi çalışma ve gayretinin dikkate alınmamasından ve eğitimin –kendi ifadesiyle- “*garib*” bir hale gelmesinden dolayı muallim-i evvelikten istifa etmiş, Selanik'te Ziraat Bankası'nda bir memuriyete geçiş yapmıştı. Ziraat Bankası'ndaki kadrosu daha sonra Maliye'ye devredilmiş, o da mesleki hayatına Maliye'de devam etmişti. İsmail Hakkı Efendi, 1908'de Meşrutiyet ilanı ile eğitim-öğretim alanında olumlu gelişmelerin yaşandığına kanaat getirerek tekrar öğretmenlik mesleğine dönmek istedi. Öğretmenlik için yaptığı başvuruda eğitimin insan ruhuna haz verdiğinden bahsediyor ve eski görev yerine ya da Kastamonu, Ankara ve Hüdavendigar vilayetlerinden herhangi birisinde boş olan bir rüşdiye muallim-i evvel kadrosuna atanmak istediğini belirtiyordu (BOA, *MF. İBT.*, 242/77; BOA, *MF. İBT.*, 242/81). İsmail Hakkı Efendi, 1907'de Cisir-i Ergene Rüşdiyesi muallim-i evvelliğinden istifa edince yerine Murtaza Efendi tayin edildiğinden o sırada boşta bulunan Kastamonu Göynük Rüşdiyesi muallim-i evvelliğine atandı (BOA, *MF.MKT.*, 197/76; BOA, *MF. İBT.*, 242/77). İsmail Hakkı Efendi her ne kadar Anadolu'daki bir kadroya razı da olsa onun Rumeli'deki bir okulda görev almakta istekli olduğu 1909'da Cisir-i Ergene'deki eski görevine dönmelerinden anlaşılmaktadır (BOA, *MF. İBT.*, 233/100). Ne var ki İsmail Hakkı Efendi Cisir-i Ergene'de sadece bir eğitim-öğretim yılı kalmış, Eylül 1910'da yerine Ahmed Hayali Efendi atanmıştır. Ahmed Hayali Efendi'den sonra da muallim-i evvel olarak Ziya Efendi görünmektedir. Ziya Efendi görevdeyken başlayan Balkan Savaşları Cisir-i Ergene'de eğitim-öğretimi

² Receb Efendi, Cisir-i Ergene'de üç yıl görev yaptıktan sonra aldığı aylığı çok sayıda çocuğa sahip olmasından dolayı yeterli gelmedi için istifa etmiş idi. Haziran 1910'da eşi Draç kazasındaki İnas Mektebine öğretmen olarak atanınca o da burada bir öğretmenlik talebinde bulunmuştur (BOA, *MF. İBT.*, 276/95).

kesintiye uğratmıştır. Bu süreçte Ziya Efendi Bayezid Merkez Rüşdiyesi'nde görevlendirilmiştir (BOA, *MF.MKT.*, 285/3; BOA, *MF. İBT.*, 449/64).

2.3. Rüşdiye Bevvâbları (Kapıcılar/Hizmetliler)

Bevvâb Arapça bir kelime olup “kapıda bekleyen adam, kapıcı” anlamlarına gelmektedir (Şemseddin Sami, 2014: 240). Bunlar okulların kapıcıları idiler. Okul zamanı kapıda dururlar, öğrencilerin izinsiz dışarı çıkmalarını engellerler, öğrencilerin eşyalarının güvenliğini sağlarlardı. Okulun temizliği ve her gün okulun açılışı bevvâbların sorumluluğundaydı. Her 150 öğrenci için bir bevvâb görevlendirilirdi. Bu sayının üzerinde öğrenciye sahip okullarda bütçenin elverdiği ölçüde ikinci bir bevvâb atanabilirdi (*SNMU*, H.1316: 322-323; Altınova, 2010: 227-228).

Okulun ilk bevvâbı Ahmed Şakir Efendi ile birlikte göreve başlamıştı. Bu ilk bevvâb ile ilgili tek bilgi onun kaza ahalisinden birisi olduğudur (BOA, *MF.MKT.*, 40/10). Rüşdiyenin bevvâbları hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Arşiv belgelerine ve salnamelere yansıyanlar sadece birkaç isimden, tarihten ve bevvâb maaşı ile ilgili iki belgeden ibarettir. Buna göre 1880'de İsmail Efendi (BOA, *MF.İBT.*, 14/106), 1884'te Ahmed Efendi (*SVE*, H.1301: 109), 1886'da Muhammed Efendi (*SVE*, H. 1303: 121), 1889 ve 1892 yıllarında Hafız Mehmed Efendi (BOA, *MF.MKT.*, 108/68; *SVE*, H. 1309: 125), 1895'te (Mart ayının sonuna kadar) Ali Ağa, 1895, 1896, 1897 ve 1898'de Süleyman Ağa (BOA, *MF.İBT.*, 46/80; BOA, *MF.İBT.*, 45/2; *SVE*, H. 1311: 108; *SVE*, H. 1312: 112; *SVE*, H. 1313:112; *SVE*, H. 1314: 115), 1899, 1900, 1901 ve 1902'de Hasan Efendi (*SVE*, H. 1314: 117; *SVE*, H. 1316: 116; *SVE*, H. 1317: 129; *SVE*, H. 1319: 725) rüşdiyenin bevvâbıydılar.

2.4. Rüşdiye Öğrencileri

Rüşdiyelerle ilgili hazırlanmış bir talimatta öğrencilerin görev ve sorumluluklarına da yer verilmiştir. Bu talimat öğrencilerin okul içinde ve dışında insanlara ve arkadaşlarına karşı davranışlarını, çeşitli disiplin suçlarını, ödüllendirilmelerini, derslerde nasıl davranacaklarını ve öğretmenlerle ilişkilerini belirliyordu.³ Talimatın öğretmenlere ayrılmış

³ Talimata göre öğrenciler okul içi ve dışında edebe aykırı davranışlarda bulunamazlar, okula çakı, bıçak, şiş gibi delici aletler ile değerli eşyalar getiremezler, okulda sigara içemezlerdi. Tatil zamanları hariç dersler için belirlenmiş gün ve saatlerde (saatler yaz ve kış mevsimlerine göre değişebilirdi) okulda hazır bulunmalı, öğretmenin izni olmadan okuldaki ayrılmamalı, okula uygun kıyafetlerle gelmeli, okula gelemediklerinde mazeretlerini okula bildirmeliydiler. Bir derse beş-altı defa girmeyen öğrenci uyarılmalı, uyarıları dikkate almayanlar gerekli disiplin cezalarına çarptırılmalıydılar. Dersini yapmayan ya da birkaç gün mazeretsiz okula gelmeyen öğrenciler hafta boyunca teneffüs aralarında ders çalışmalı

bölümlerinde de öğrencileri ilgilendiren maddeler yer alıyordu. Buna göre öğretmenler öğrenciyi dövemez ve hapsedemezdi. Öğretmen suç işleyen öğrenciyi sadece uyarmakla ve gerektiğinde durumu bir üst makama bildirmekle görevliydi. Uyarıları uygun bir dille yapmalı, teneffüs aralarında öğrenciler arasında uygunsuz davranışların meydana gelmesini engellemeliydi (*SVE*, H. 1314: 312-313).

Rüşdiye öğrencilerinin belgelere yansıyan herhangi bir disiplin suçu bulunmuyor. Davranış ve derslerinden dolayı bir tür takdirname olan tahsinname alan öğrenciler de tespit edilememiştir. Bununla birlikte bazı öğrencilere ücretsiz Kur'an-ı Kerim dağıtıldığı –ki bu bir tür ödüllendirme yöntemidir- ve bazı öğrencilerin de yüksek notlarla üst sınıflara geçtiği bilinmektedir (BOA, *MF. İBT.*, 117/151; BOA, *MF. İBT.*, 196/98). Öğrenciler hakkında bilinenler bunlarla sınırlı değildir. Düzenli kayıtlar olmamasına rağmen imtihan cetvelleri ile devam cetvelleri öğrenci sayıları, dersler, derslerdeki başarı oranları gibi konularda bilgiler sunmaktadır. Derslerle ilgili konular *Dersler* başlığı altında verildiğinden burada sadece öğrenci sayıları üzerinde durulmuştur.

Devam cetvelleri öğrenci sayılarının yıl içerisinde sürekli değiştiğini ortaya koymaktadır. Bu değişiklik memuriyet nedeniyle ailelerin başka bir şehre taşınmalarından, velilerin çocuklarını zanaatkarlara çırak olarak vermelerinden ya da yeni kayıtlardan ileri gelmektedir. Devam cetvellerine göre 1895 Nisan'ında 5 öğrenci okuldan ayrılmıştır. Bunlardan üçü velisinin Keşan, Edirne ve İstanbul'a tayini çıkması nedeniyle, ikisi de çırak olarak verilmeleri nedeniyle okuldan ayrılmıştır. Böylece okuldaki toplam öğrenci sayısı 52'ye düşmüştür (BOA, *MF. İBT.*, 46/80). 1896'da da okuldan ayrılan 5 öğrenci bulunmaktadır. Bunların 3'ü Mart, 2'si Nisan ayında okuldan ayrılmıştır. Bu beş kişiden 4'ü asker ve memur ailesine mensuptur ve tayin nedeniyle okuldan kayıtlarını sildirmişlerdir. Diğer çocuk ise çırak olarak verilmiştir. Bu suretle okuldaki öğrenci sayısı 50'ye düşmüştür. 1901'de Aralık'ta 4, Ocak'ta 1 ve Şubat'ta 1 kişi olmak üzere toplamda 6 öğrenci

ve adları ceza tahtasına yazılmalıydı. Öğrenciler öğretmen sınıfa girdiğinde ayağa kalkıp onu selamlamalı, derste edebe uygun oturmalı, ders esnasında öğretmene karşı iğneleyici veya aşağılayıcı herhangi bir söz söylememeliydiler. Bir öğrenci okul eşyasına ya da arkadaşının eşyasına zarar verirse zarar o öğrenciden tazmin edilmeli, öğrenci herkesin içinde uyarılmalı ve daha önce kendisine tahsinname verilmiş ise geri alınmalıydı. Daha büyük suç ya da cinayet işleyenler hemen okuldan uzaklaştırılıp durum hem yerel idarecilere hem de Maarif Müdürlüğü'ne bildirilmeliydi. Derslerinde başarılı olanlar ya da iyi davranışlarda bulunanlara tahsinname verilip adları dersliklere asılarak ödüllendirilmeliydiler. (*SNMU*, H. 1316: 318-324)

okuldan ayrılmış ve öğrenci sayısı 68'den 62'ye düşmüştür (BOA, *MF. İBT.*, 115/84). 1902'de 61 olan öğrenci sayısı Nisan'da 1 kişinin okulu bırakmasıyla 60'a düşmüş, aynı ay 2 kişi kayıt yaptıınca 62'ye yükselmiş, Mayıs'ta da 2 kaydın silinmesiyle tekrar 60'a düşmüştür (BOA, *MF. İBT.*, 147/64). 1904 ve 1905 yıllarında da okuldan ayrılma ve yeni kayıtlar söz konusudur. Aralık 1904'te bir öğrencinin okuldan ayrılmasıyla 59'a düşen öğrenci sayısı Şubat ayında yapılan yeni bir kayıtlarla tekrar 60'a yükselmiş, 1905'te ise 61 olan öğrenci sayısı Mart ayında 60'a düşerken Nisan'da 1 öğrencinin kaydıyla yeniden 61'e yükselmiştir (BOA, *MF. İBT.*, 158/74; BOA, *MF. İBT.*, 162/72). Görüldüğü üzere rakamlarda meydana gelen değişim büyük boyutlarda değildir. Bu haliyle öğrenci sayılarının yıl içerisinde daha istikrarlı olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte yıllar arasında ve sınıflar arasında bir istikrardan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Bu durum Tablo 1'de açıkça görülmektedir.

	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	Toplam
1892 ⁴	-	-	-	-	27
1895 ⁵ (Mart-Nisan-Mayıs)	32	5	6	9	52
1895 ⁶ (Aralık-Ocak-Şubat)	18	26	3	3	50
1896 ⁷ (Mart-Nisan-Mayıs)	15	24	2	4	45
1899 ⁸	-	-	-	-	70
1900 ⁹	-	-	-	-	48
1901 ¹⁰ (Aralık-Ocak-Şubat)	32	18	13	-	63/60 ¹¹
1902 ¹² (Mart-Nisan-Mayıs)	-	-	-	-	60/66 ¹³
1904 ¹⁴ (Aralık-Ocak-Şubat)	26	18	16	-	60

⁴ *SVE*, H. 1309: 125.

⁵ BOA, *MF. İBT.*, 46/80.

⁶ BOA, *MF. MKT.*, 50/71.

⁷ BOA, *MF. İBT.*, 53/34.

⁸ *SVE*, H. 1315:116.

⁹ *SVE*, H. 1316:116.

¹⁰ BOA, *MF. İBT.*, 115/84.

¹¹ *SVE*, H. 1317: 129.

¹² BOA, *MF. İBT.*, 147/64.

¹³ *SVE*, H. 1319: 725.

¹⁴ BOA, *MF. İBT.*, 158/74.

1905 ¹⁵ (Mart-Nisan-Mayıs)	-	-	-	-	61
1906-1907 ¹⁶	24	18	12	-	54
1907-1908 ¹⁷	38	19	10	-	67
1910-1911 ¹⁸	26	20	20	-	66

Tablo 1:1892-1911 Cisir-i Ergene Rüşdiyesi Öğrenci Sayıları

1892'den 1895'e kadar öğrenci sayısı neredeyse ikiye katlanmıştır. 1896'dan 1899'a kadar da öğrenci sayısında yine dikkate değer bir artış meydana gelmiş, bu artışı bir yıl içerisinde büyük bir düşüş izlemiş, takip eden 4 yıl içerisinde öğrenci sayısı neredeyse sabit kalmıştır. Hızlı yükselişler kaza ahalisinin eğitime olan desteği ya da öğretmenlerin çabasından ileri gelebilir. 1899'dan 1900'e gelindiğinde öğrenci mevcudiyetinde hızlı bir düşüş yaşandığı görülüyor. Bu durum rüşdiyelerle ilgili yapılan bir düzenlemeden kaynaklanmış olabilir. Nitekim 1892'de rüşdiyelerdeki eğitim-öğretim süresi 3 yıl olarak belirlenmişti (Kodaman, 1991: 63,93; Altınova, 2010: 256). Bu kararın 1900'de uygulandığı düşünülebilir. Her ne kadar o yıla ait sınıf verileri tespit edilememişse de 1901'de 4. sınıfların bulunmayışı rüşdiyelerdeki eğitim-öğretim süresinin 3 yıl olduğunu teyit eder niteliktedir.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere 1911 yılı hariç olmak üzere öğrenciler 1. ve 2. sınıflarda yoğunlaşmaktadır. Mesela 1894-1895 eğitim öğretim yılının 2. döneminde 1. sınıflar mevcut öğrenciler içerisinde %62'lik, 2. sınıflar %17'lik bir paya sahipken bu oran 3. sınıflarda %11 ve 4. sınıflarda %10'dur. 1895-1896 eğitim-öğretim yılının 1. döneminde 1. sınıflar %36'luk, 2. sınıflar %52'lik, 3. sınıflar %6'luk ve 4. sınıflar %6'luk; 2. döneminde ise 1. sınıflar %33'lük, 2. sınıflar %53'lük, 3. sınıflar %5'lik, 4. Sınıflar %9'luk bir orana sahiptirler. 1900'den sonra sınıf sayısı üçe düştüğünde 1904 ve 1911 yılı hariç olmak üzere en fazla öğrenci 1. sınıfta, en az öğrenci ise 3. sınıfta bulunmaktaydı. 1900 sonrası, sınıflardaki öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına göre yüzdelik oranları şu şekilde idi: 1901'de 1. sınıflar % 51'lik, 2. Sınıflar % 28'lik, 3. Sınıflar % 21'lik; 1904'te 1. sınıflar %43'lük, 2. sınıflar % 30'luk, 3. sınıflar % 22'lik; 1906-1907'de 1. sınıflar % 45'lik, 2. sınıflar % 33'lük, 3. sınıflar % 22'lik; 1907-

¹⁵ BOA, *MF. İBT.*, 162/72.

¹⁶ BOA, *MF. İBT.*, 196/98.

¹⁷ BOA, *MF. İBT.*, 224/19.

¹⁸ BOA, *MF. İBT.*, 332/15.

1908’de 1. sınıflar % 57’lik, 2. sınıflar % 28’lik, 3. sınıflar % 15’lik; 1911’de 1. sınıflar % 40’lık, 2. sınıflar % 30’luk, 3. sınıflar % 30’luk orana sahiptiler. Son sınıflarda az sayıda öğrenci bulunması öğrencilerin üst sınıfa geçişte zorlanmalarından ya da yılsonu sınavlarının öğrencilerin de katıldığı tarımsal faaliyetlerin yoğunluk kazandığı Haziran-Temmuz aylarında yapılmasından ileri gelmiş olabilir (Uğuz, 2011: 224-255).

Öğrencilerle ilgili bir diğer istatistiki bilgi onların yaşlarıyla alakalıdır. 1907-1908 eğitim-öğretim yılına ait iki belgede öğrencilerin yaşları verilmiştir. Buna göre 1. sınıfta en küçük 9, en büyük 14 yaşında öğrenci bulunmaktadır. Sınıfın yaş ortalaması 10,9’dur. 2. sınıftaki çocuklar 10 ile 15 yaş arasındadır. Sınıfın yaş ortalaması 12,8’dir. 3. sınıfta okuyan çocuklar ise 12 ile 16 yaş arasında olup sınıfın yaş ortalaması 14,2’dir (BOA, *MF. İBT.*, 220/52; BOA, *MF. İBT.*, 226/83). Sınıf içindeki yaş farklılıklarının öğrencilerin eğitim ve arkadaşlık seviyelerini olumsuz etkilemesi muhtemeldir. Bu durum eğitim-öğretimin kalitesini düşüren bir etken olarak değerlendirilebilir. Yaş farklılıkları ise öğrencilerin ibtidai mekteplerinden zamanında mezun olamamalarına ya da maddi nedenlerden dolayı rüşdiyelere geç kaydolmalarına bağlanabilir.

2.4. Rüşdiye Dersleri

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde rüşdiyelerde hangi derslerin okutulacağı belirlenmişti. İlerleyen yıllarda dersler siyasi ideolojilere ve bazı devlet adamlarının eğitime olan bakış açısına göre sık sık değişime uğradı. II. Abdülhamid döneminde İslamcılık ideolojisinin benimsenmesiyle din derslerinin ön plana çıkması, Fransızcanın 1879’da Sadrazam Said Paşa’nın gayretiyle rüşdiyelerde okutulmaya başlanması ya da Maarif Nazırı Haşim Paşa’nın İlm-i Eşya dersini kaldırtması yaşanan değişimlerin birer örneği idi (Akyüz, 1981: 207; Kodaman, 1991: 79; Somel, 2015: 98-99). 1869’da okutulmasına karar verilen derslerle 1907 ve 1911 yıllarında Cîs-i Ergene Rüşdiyesi’nde okutulan dersler Tablo 2’de verilmiştir.

Yıl	Okutulan Dersler
1896	Mebâdi-i Ulûm-ı Diniye, Lisân-ı Osmanî Kavâ’idi, İmlâ ve İnşâ, Tertîb-i Cedîd Üzere Kav’âid-i Arabiye ve Fârisiye, İlm-i Hesâb, Defter Tutmak Usûlü, Tersim-i Hutût, Mebâdi-i Hendese Tarih-i Umûmî, Tarih-i Osmânî, Coğrafya ve okulun bulunduğu bölgede egemen olan dil ve ticaretin yoğun olduğu yerlerde 4. sınıflarda Fransızca (Altınova, 2010: 257).
1907	Tecvîd-i Kur’ân-ı Kerîm, Ulûm-ı Diniye, Sarf-ı Osmanî, İmlâ ve Kırâat, İlm-i Ahlâk, Arabî, Hesâb, Coğrafya, Resim, Hüsn-i Hatt, Fârisî, Tarih, Ma’lûmât-ı Zirâiyye, Sarf ve Nahv-ı Osmanî, Fransızca, Hendese ve Hıfz-üs-sihha (BOA, <i>MF. İBT.</i> , 196/98).
1911	Kur’ân-ı Kerîm maa-Tecvîd, Ulûm-ı Diniye, İlm-i Ahlâk, Sarf-ı Osmanî,

	İmlâ ve Kırâat, Türkçe Kavâid, Arabî, Fârisî, Nahv-ı Osmanî, Tarih-i Osmanî, Tarih-i Umûmî, Tarih-i İslam, Dürûs-ı Enbiyâ', Coğrafya, Ma'lûmât-ı Medeniyye, Ma'lûmât-ı Fenniyye, Fransızca, Hesâb, Hendese, Kırâat-ı Türkî, İmlâ-yı Türkî, Hüsn-i Hatt, Resim, Jimnastik (BOA, <i>MF. İBT.</i> , 332/15).
--	---

Tablo 2: Yıllara Göre Rüşdiyelerde Okutulan Dersler

Tabloda da görüldüğü üzere 1869'da sadece belirli yerlerde okutulması kararlaştırılan Fransızca daha sonra bütün rüşdiyelerde zorunlu dersler kapsamına alınmış, mevcut derslere Resim, Ziraat, Sağlık, Fen, Matematik, Beden Eğitimi, Vatandaşlık Bilgisi, Peygamberler Tarihi ve İslam Tarihi gibi dersler eklenmiştir. Bu derslerin programa dahil edilmesi dikkate değer bir gelişme olarak kabul edilse de rüşdiyeler kaliteli eğitim veren bir kurum olmaktan uzaktı. Din dersleri mevcut dersler içerisinde hâlâ önemli bir yer tutuyordu (Altınova, 2010: 284-289). Pozitif bilimlere ait dersler İslamcılık politikası çerçevesinde ele alınmıştı (Somel, 2015: 22-23). En önemlisi de öğretmen açığının bulunmasıydı. Medrese kökenliler, devlet memurları ya da subaylar öğretmen olarak görevlendirilerek bu açık giderilmeye çalışıldı (Kodaman, 1991: 154; Somel, 2015: 117). Ancak bazı dersler için öğretmen bulmak bir hayli güçtü. Fransızca bu derslerden birisi idi. Bu durum Cısr-ı Ergene Rüşdiyesi için de geçerliydi. 1881'de 3. ve 4. sınıf öğrencileri için Fransızca öğretmeni talep edildiğinde Maarif Nezareti kazada dersi verebilecek uygun birisini bulamamış, öğrenciler bu dersi göremeden mezun olmuşlardı (BOA, *MF.MKT.*, 71/87). Fransızca öğretmen açığı 11. Alay 1. Bölük Süvari Yüzbaşı Mahmud Efendi'nin görevlendirilmesiyle son buldu. Ne yazık ki bu görevlendirmenin ne zaman yapıldığı belgelere yansımamıştır. Buna karşılık belgeler Mahmud Efendi'nin derslere girmekte pek de istekli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu husus Mahmud Efendi'nin 1891'de artık Fransızca dersi vermek istemediğini beyan etmesinden anlaşılmaktadır. Güçlkle bulunan Fransızca öğretmeni kaybetmemek için kendisine ödül vaat edilmiştir. Bu ödül padişahlık makamı tarafından verilen, belirli sayıda üretilen ve verilen kişiyi meslektaşları arasında ön plana çıkaran Mecidî Nişanı'dır (Artuk, 2007: 155). Mahmud Efendi'ye vaat edilen bu ödül onun bir süre daha derslere girmesini sağlamış, vaat ise 1892'de yerine getirilmiştir. Bu durum eğitime büyük bir önem verildiğinin kanıtıdır. (BOA, *MF. İBT.*, 29/100; BOA, *MF.MKT.*, 148/80; BOA, *MF.MKT.*, 155/111).

Öğrenciler yaz ve kışın hava saatlerine göre belirlenmiş ders saatlerinde sınıflarında hazır bulunurlar, öğretmen sınıfa girince ayağa kalkarlar ve öğretmenlerini selamlardı. Öğretmenler sınıf yoklaması yaptıktan sonra bir

önceki derse ait sorular sorar, ardından da derse başlardı. Öğrenciler derslerde edebe uygun oturmak zorundaydılar. Öğrencilerin kendilerine soru sorulmadığı sürece konuşmalarına izin verilmezdi. Şayet öğrencinin bir problemi var ise ders sonuna kadar beklemesi ve ders sonunda öğretmenine başvurması gerekirdi. Öğrencilerin derslerdeki başarısı yıl sonunda yapılan sınavlarla belirlenirdi. Dersler Temmuz başında sona erer ve sınavlar başlardı. Sınavlar sözlü ve yazılı olmak üzere iki aşamalıydı. Temmuz'un ilk 15 gününde sözlü, ikinci 15 gününde yazılı sınavlar yapılırdı (*SNMU*, H. 1316: 315-316, 318-319, 320). Öğrenciler öğretmenlerin dışında soruları hazırlayıp soran ve notu veren Nezâret tarafından görevlendirilmiş mümeyyizlerden oluşan bir heyetin huzurunda sınav olurlardı (Türkçe *Sözlük*, 2005:159; Şemseddin Sami, 2014: 1088; Çelebi, 2020: 992).

1907 ve 1908 yıllarına ait iki imtihan cetvelinde mümeyyizlerden oluşan heyete ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Buna göre 1907'de heyet 9 kişiden oluşuyordu. Muallim-i evvel bu heyetin doğal üyesi olmakla birlikte Siroz'da başka bir memuriyete tayin edildiğinden sınava katılmamıştı. Heyetin Fransızca ve Resim derslerinden sorumlu olan Fransız Ziraat Mektebi mezunlarından bir kişi daha vardı ki, o da İstanbul'a gittiğinden sınavda bulunamamıştı. Muallim-i evvel sınava katılmadığında heyetin başında muallim-i sani bulunuyordu. Muallim-i evvel ve muallim-i sani dışında bu heyette muallim sıfatına sahip bir başka kişi daha vardı. Bu kişi Türkçe ve Ahlâk derslerinden sorumlu idi. Türkçe dersi için bir başka kişi daha görevlendirilmişti. Bu kişi belediye kâtibi olarak görev yapıyordu ve kendisine Türkçe ile beraber Tecvîd-i Kur'ân-ı Kerîm dersi için imtihan yapma yetkisi verilmişti. Ulûm-ı Dinîye, Arabî ve Fârisî mümeyyizi kazanın Nâib-i şer'isi idi. Diğer dersler için görevlendirilen mümeyyizler asker kökenli idi. Hesab ve Hendese mümeyyizi süvari bölüğünden bir mülâzım (teğmen), Coğrafya, Ma'lûmât-ı Zirâiyye ve Hıfz-üs-sıhha mümeyyizi süvari bölüğünden bir başka mülâzım, Ahlâk ve Hüsn-i Hatt mümeyyizi ise süvari bölüğünden bir mülâzım-ı evvel (üsteğmen) idi (BOA, *MF. İBT.*, 196/98).

1908'deki mümeyyiz heyeti de 1907'deki heyet gibi medrese kökenliler, subaylar ve devlet memurlarından seçilmiş dokuz kişiden oluşuyordu. Heyet üyelerinden Hesab ve Hendese mümeyyizi süvari bölüğünden bir mülâzım idi ve bölüğü Dimetoka'da görevlendirildiğinden o da Dimetoka'ya gitmişti. Arabî ve Fârisî mümeyyizi Nâib-i şer'i sınavlara katılmamıştı. Hüsn-i Hatt, Coğrafya ve Tarih mümeyyizliğini süvari bölüğünden bir mülâzım, Türkçe, Fransızca ve Resim mümeyyizliğini baytar kolağası (kıdemli yüzbaşı), Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-ı Dinîye mümeyyizliğini piyade tabur imamı ile bidâyet mahkemesi reîsi, Hıfz-üs-sıhha, Zirâat ve Ahlâk mümeyyizliğini

emlak-ı şâhâne memuru yapmıştı (BOA, *MF. İBT.*, 224/19). Mümeyyizler öğrencilere notları verdikten sonra hazırlanan imtihan cetvellerini onaylamışlar, daha sonra bu cetvelleri 11 kişilik kaza idare meclisinin onayına sunmuşlardı. Bu, bütün rüşdiye sınavlarında uygulanan bir prosedüdü ve hem yerel unsurların eğitim-öğretim sürecinin bir parçası olmasının hem de eğitim-öğretimin ciddiyetle yürütüldüğünün bir göstergesiydi (Çelebi, 2020: 992-993).

Sınav sonunda öğrencilere 1’den 10’a kadar olmak üzere not verilirdi. 1, 2, 3 sıfır, 4 zayıf, 5 karîb-i vasat, 6 vasat, 7 karîb-i âlâ, 8 âlâ, 9 ve 10 alıyyü’l-âlâ idi (Çelebi, 2020: 993). Bununla birlikte taşrada geçme notunun farklılık arz ettiği iddia edilebilir. Nitekim Tarsus Rüşdiyesi’ne dair bir monografide geçme notunun önce 3 olduğu, daha sonra 5’e yükseltildiği belirtilmektedir (Uğuz ve Karataş, 2013:55). Cisir-i Ergene Rüşdiyesi’nde ise mevcut üç imtihan cetvelindeki verilerden herhangi bir dersten 1 veya 2 almanın ya da sınava girmemenin sınıf tekrarını gerektirdiği, 3’ün geçme notu olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. 1906-1907 eğitim-öğretim yılına ait imtihan cetveline göre 1. sınıf öğrencilerinin %50’si 3 ve üzeri not alıp bir üst sınıfa geçmişlerdi. Diğer %50 ise 3 ve altı not almış ya da sınava girmemişlerdi. 2. Sınıf öğrencilerinin %56’sı üst sınıfa geçmiş, %46’sı ise sınıf tekrarı yapmıştı. 3. Sınıf öğrencilerinin %75’i mezun olmuş, %25’i sınıfta kalmıştı (BOA, *MF. İBT.*, 196/98). 1907-1908 eğitim-öğretim yılında 1. sınıfların %87’si, 2. sınıfların %84’ü üst sınıfa geçmiş, 3. sınıfların %100’ü mezun olmuştu (BOA, *MF. İBT.*, 224/19). 1910-1911 eğitim-öğretim yılında ise 1. sınıfların %85’i, 2. sınıfların %95’i üst sınıfa geçmiş, son sınıfların %95’i mezun olmuştu (BOA, *MF. İBT.*, 332/15). Görüldüğü üzere yıllar geçtikçe, öğrencilerin başarı oranında dikkate değer bir artış söz konusu idi.

Sınıf geçme oranındaki artış kuşkusuz ders notlarında meydana gelen yükselişle ilişkilidir. Bu yükseliş birkaçı hariç olmak üzere bütün dersler için geçerlidir. Tablo 3’te derslerin yıllara göre not ortalaması verilmiştir.

Dersler	1906-1907			1907-1908			1910-1911			Derslerin Genel Ortalaması
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	
Tecvîd-i Kur’ân-ı Kerîm /	7,9	8,4	7,5	8,3	8,8	9,8	9,7	9,7	9,8	8,8

Kur'ân-ı Kerim maa-Tecvid										
Ulûm-ı Diniye	7	6,6	8,3	9,2	9,1	9,7	10	9,5	9,2	8,7
Sarf-ı Osmanî / Nahv-ı Osmanî/ Sarf ve Nahv-ı Osmanî	6	7,3	7,7	8,1	9,2	9,8	-	9,1	7,1	8
İlm-i Ahlâk	8,4	6,5	8,4	9,2	9,5	10	-	-	-	8,6
İmlâ ve Kırâat	7,8	6,8	8	8,7	9,5	9,8	-	-	-	8,4
Kırâat-ı Türkî	-	-	-	-	-	-	9,5	9,5	9	9,3
İmlâ-yı Türkî	-	-	-	-	-	-	8,9	9,4	8	8,7
Türkçe Kavâid			-	-	-	-	7,5	-	-	7,5
Hüsn-i Hatt	8,1	8,3	9,7	8,4	9,5	10	9,8	9,9	9,8	9,2
Arabî	6	4,2	5,6	7,4	7,5	8,7	9,7	9,5	8,3	7,4
Fârisî	-	5	6,1	-	8,6	7,9	-	8,9	8,1	7,4
Fransızca	-	-	8,4	-	-	10	9,5	8,8	6,4	8,6
Hesâb	6,6	6,2	4,7	6	9	10	8	8	6,5	7,2
Hendese	-	-	5,9	-	-	8,7	-	8,6	8,5	7,9
Coğrafya	5,7	8,2	6,5	8,6	9,9	9,9	8,5	9,1	8,2	8,2
Tarih	-	5,9	6,8	-	9,8	9,9	-	-	-	8,1
Tarih-i Osmanî	-	-	-	-	-	-	-	9,4	-	9,4
Tarih-i Umûmî	-	-	-	-	-	-	-	-	8,8	8,8
Tarih-i İslam	-	-	-	-	-	-	9,3	-	-	9,3
Dürûs-ı Enbiyâ'	-	-	-	-	-	-	9,2	-	-	9,2
Ma'lûmât-ı Zirâiyye	-	7	7,3	-	9,8	9,8	-	-	-	8,4
Ma'lûmât-ı Medeniyye	-	-	-	-	-	-	8	-	6,5	7,2
Ma'lûmât-ı Fenniyye	-	-	-	-	-	-	-	8,9	9,5	9,2

CİSR-İ ERGENE (UZUNKÖPRÜ)
KAZASI RÜŞDİYESİ VE İBTİDAİ MEKTEPLERİ (1876-1914)

Hıfz-üs-sıhha	-	-	7,6	-	-	9,8	-	-	-	8,7
Resim	8,3	8	8,5	9,4	8,5	9,8	-	8,7	9,3	8,8
Jimnastik	-	-	-	-	-	-	9,7	9,7	9,7	9,7
Sınıfların Ders Ortalaması	7,1	6,8	7,3	8,3	9,1	9,6	9	9,1	8,3	

Tablo 3: Yıllara Göre Ders Ortalamaları

Tablo 3'te de görüleceği üzere üç farklı eğitim-öğretim yılında da bulunan dersler içerisinde başarı oranı en yüksek olan ders 9,2 ortalama ile Hüsni Hatt, başarı oranı en düşük ders 7,2 ortalama ile Hesâb idi. Hesâb öğrencilerin en çok zorlandığı ders olarak kabul edilmelidir. Bu dersi Arapça ve Farsça takip etmektedir. Öğrencilerin Arapça ve Farsçaya nazaran Fransızcada daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bir başka yüksek ortalama ise 1907-1908 eğitim-öğretim yılının 3. sınıflarına aittir. O yıl 3. Sınıflar 9,6 gibi yüksek bir oran elde etmişlerdi.

Derslerle ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer konu ders kitaplarıdır. Dersler gibi derslerde okutulacak kitaplar ve kullanılacak materyal de hassasiyetle ele alınmıştır. 1870'te ders kitaplarının çoğaltılması ve derslerde ihtiyaç duyulan yabancı eserlerin tercümesi için 35 maddelik bir telif ve tercüme nizamnamesi hazırlanmış, 1872'de Türkçe haritalar ve dünya küreleri yaptırılmaya başlanmış ve bunlar talepler doğrultusunda ücretsiz olarak taşraya gönderilmiştir (Antel, 1940: 450; Altınova, 2010: 250-251). Bu bağlamda 1876'da Cisir-i Ergene Rüşdiyesi'ne 497 kitap, 70 gurusu değerinde bir dünya küresinin ve 1 mecidî değerinde küçük bir Avrupa haritasının gönderildiğini belirtmek gerekir (BOA, *MF. MKT.*, 41/101).

3. Cisir-i Ergene İbtidai Mektepleri

Cisir-i Ergene ibtidai mekteplerini kaza merkezinde ve köylerde bulunanlar olmak üzere iki ana başlık altında incelemek mümkündür. Buna ilaveten kaza merkezinde kızlara yönelik açılan bir mektep daha bulunduğundan kaza merkezindeki mektepler de zükur (erkek) ve inas (kız) mektepleri şeklinde ele alınabilir.

3.1. Kaza Merkezindeki Mektepler

3.1.1. Zükur Mektepleri

1898 yılına ait Maarif Salnamesi'ne göre kaza merkezindeki ilk ibtidai mektep H. 1298'de (1880/1881) Halise Hatun Mahallesi'nde açılmıştı. Salnameye göre okul 28.000 guruşa mâl olmuştu (*SNMU*, H. 1316: 800). Bu okul muhtemelen mahallenin XVI. yüzyılın ikinci yarısında teşekkülü sırasında inşa edilen ve 1832'de Çirmen kaymakamı Ahmed Arif Ağa tarafından Halise Hatun Camii ile birlikte yeniden yaptırılan okulun bulunduğu yerde idi (BOA, *C..EV.* 471/23849; Ateş, 2023: 405). Okulun ilk öğretmenini hakkında herhangi bir bilgi bulunmuyor. 1889 yılına ait Edirne Salnamesine göre okulun muallim-i evveli İbrahim Efendi, muallim-i sanisi ise Hafız Ahmed Efendi idi (*SVE*, H. 1306, s. 121).

1890'da yapılan bir teftiş sırasında öğrencilerin eğitim durumlarının çok kötü olduğu görüldü. Bu durum İbrahim Efendi'nin ehliyesizliğinden ileri gelmişti. Bu yüzden İbrahim Efendi'nin muallim-i evvelikten alınarak ehliyet ve liyakatini ispatlayıncaya kadar bir başka yerde muallim-i sanilik görevini yürütmesine karar verildi. İbrahim Efendi'nin yerine ise Gelibolu Rüşdiyesi muallim-i sanisi Ali Haydar Bey atandı (BOA, *MF. İBT.*, 26/100).

İbrahim Efendi ile birlikte Hafız Ahmed Efendi de bir başka yere tayin edilmiş, onun yerine de Hafız Hüseyin Efendi atanmıştır (*SVE*, H. 1308: 121). Hafız Hüseyin Efendi bu görevde bir yıl kaldı. 1892'de Hafız Hüseyin Efendi'nin yerine daha önce okulun muallim-i evveli olan İbrahim Efendi getirildi (*SVE*, H. 1309: 125). İbrahim Efendi hakkında kaynaklarda başka bir bilgiye tesadüf edilemediğinden onun bu görevi kaç yıl sürdürdüğü bilinmiyor.

1890'da muallim-i evvel olarak atanmış olan Ali Haydar Bey 1898'e kadar görevini sürdürdü. 1898'den 1902'ye kadar okulun muallim-i evveli Sadeddin Efendi idi (*SVE*, H. 1314: 115; *SVE*, H. 1315: 116; *SVE*, H. 1316: 116; *SVE*, H. 1317: 129). 1902'de, okulun 1901'deki muallim-i sanisi Mehmed Efendi muallim-i evvelliğe atandı. Muallim-i saniliğe ise Mustafa Efendi tayin edildi. Mustafa Efendi muallim-i sani olarak 1902 yılında da görev yapmıştır (*SVE*, H. 1317:129; *SVE*, H. 1319: 725). 1903'te ise muallim-i sanilik makamında herhangi bir kişi bulunmamaktadır (BOA, *MF.MKT.*, 753/14).

6 Mayıs 1910 tarihinde muallim-i evvelliğe Edirne Darülmualлим'in mezunu Hafız Ahmed Efendi tayin edildi (BOA, *MF. İBT.*, 276/61). Muallim-i sanilik görevinde ise muhtemelen Balkan Savaşları sırasında

İstanbul'a gelen ve Kastamonu'daki bir ibtidai mektebine atanan Ömer Hulusi Efendi bulunuyordu (BOA, *MF. İBT.*, 419/9).

Halise Hatun Mektebi, Balkan Savaşları sırasında Bulgar askerlerince ikametgâh olarak kullanıldı. Bulgarlar, kazayı ellerinde tuttukları sürece okula zarar vermediler. Ancak Osmanlı askerinin kazayı ele geçireceklerini anladıklarında okulu ateşe verdiler. Yangın kaza ahalisinin müdahalesi ile sona erdi. Bununla birlikte eğitim-öğretime dair okuldaki bütün eşyalar yangında yok oldu (BOA, *MF. İBT.*, 449-64). 1910 yılında hazırlanmış Halise Hatun Mektebi'ne ait bir demirbaş listesi yangında yok olan eşyalar hakkında ipucu vermektedir. Demirbaş listesine göre 1910'da okulda 30 sıra, 14 yazı tahtası, 18 cam perdesi, Mekke ve Medine şehirlerinin tasvir edildiği 2 levha, Asya, Avrupa ve Osmanlı Devleti'ni gösteren 3 harita, 1 Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası, 1 Mekatib-i İbtidaiye Mahsus Talimat, 1 Öğrenci Sicil Defteri, 1 Demirbaş Eşya Defteri, 1 Talebinin Ahval-i Sıhhiyesini Havi Defter, 1 Maarif Müfettişlerinin Mühürlerini Havi Defter, malzemeleriyle beraber 1 soba, 1 mangal, 11 sandalye ve temizlik işlerinde kullanılan çeşitli eşyalar bulunmaktaydı (BOA, *MF.İBT.*, 271/24).

Halise Hatun Mektebi dışında kaza merkezinde Muradiye, Habib Hoca ve Rıza Efendi mahallelerinde de birer ibtidai mektep bulunuyordu. Bunlardan Habib Hoca Mahallesi'ndeki okul H. 1307'de (1888/1889), Muradiye Mahallesi'ndeki okul H. 1309'da (1891/1892) açılmış ve ilki 4.600 guruşa, ikincisi ise 12.500 guruşa mal olmuştu (*SNMU*, H. 1316, s. 800). Rıza Efendi Mahallesi'ndeki okul ise erkek çocuklarına yönelik eğitim verirken kız okuluna dönüştürülmüştü. 1898 Maarif Salnamesine göre bu 1311'de (1893/1894) açılmış ve okul için 8.000 gurusluk masraf yapılmıştı (*SNMU*, H. 1316, s. 800). Fakat 1892 Edirne Salnamesi'nde okulun 1305'te (1887/1888) kız okuluna dönüştürüldüğü bilgisi verilmektedir. Dolayısıyla okul Maarif Salnamesi'nde verilen tarihten önce açılmıştı.

Halise Hatun ve Muradiye mahallelerindeki okullarda iki öğretmen, Habib Hoca Mahallesi'ndeki okulda bir öğretmen görev yapıyordu. İki öğretmenli okullar daha fazla öğrenciye sahipti. 1901 yılına ait Edirne Salnamesi'ne göre Halise Hatun Mektebinde 97, Muradiye Mektebinde 77, Habib Hoca Mektebi'nde 45 öğrenci bulunuyordu (*SVE*, H. 1317, s. 129).

3.1.2. İnas Mektebi

İnas mektebi Rıza Efendi Camii'nin bitişiğinde bulunan zükûr (erkek) mektebinin 1305'te (1887/1888) tamir edilerek kız okuluna dönüştürülmesiyle açılmıştır. Okulda usul-i cedid denilen yeni tarzda eğitim verilmekteydi. Okulun öğretmeni Mehmed Sukuti Efendi idi ve okulda 80

öğrenci bulunuyordu (*SVE*, H. 1310, s. 355, 371). 1895'te okulun fiziksel olarak ihtiyaçlara cevap vermediği belirtilerek halktan toplanan paralarla 100 öğrencinin eğitim görebileceği bir derslikli, bir salon ve muallime odasının da bulunduğu yeni bir okul inşa edildi. Yeni okul, kazada bulunan memurların, askerlerin, kaza ileri gelenlerinin ve halktan geniş bir kitlenin katılımıyla gerçekleştirilen tören sonucunda açıldı (BOA, *MF.MKT.*, 273/30).

Yeni binanın açılışından sonra okula öğretmen olarak Edirne İnas Rüşdiyesi muallime-yi sanisi Mihriye Hanım atanmıştır (BOA, *MF.MKT.*, 278/51). Fakat Mihriye Hanım bu atamayı kabul etmeyip Darüşşafaka mezunlarından Mehmed Celaleddin Fikri Efendi tarafından İstanbul'da açılmış olan Hadikatülmaarif isimli özel okulun inas-ı ibtidai kısmında öğretmenliğe başlamıştır (BOA, *MF.MKT.*, 293/32; BOA, *DH.SAİDd.* 67/35). Bunun üzerine okula yeni bir atama yapılması gerekli görülmüş ve Cemâât-i İslâmiye Sandığı'ndan¹⁹ karşılanmak üzere 300 gurus aylık ile Kasım 1895'te Zeliha Hanım okula tayin edilmiştir (BOA, *MF.MKT.*, 293/32).

1897'de Zeliha Hanım'ın yerine Hüseyin Efendi tayin edilmiştir. Hüseyin Efendi zamanında okulun mevcudu çoktan 100'ü aşmış, 1900'de 125'e ulaşmıştı. Bu sayı sınıfın fiziki kapasitesini zorladığı gibi kaza için ikinci bir inas mektebine gerek duyulduğunu da ortaya koyuyordu. Fakat eğitime ayrılan bütçe kısıtlı olduğundan yeni bir okulun inşası ve buna kadro tahsisi pek mümkün görünmüyordu. Zaten mevcut okula bile bir bevvâb ancak 1901'de atanabilmişti. Ayşe Hanım adındaki bu bevvâbın yerini 1902'de Hatice Hanım aldı. Hüseyin Efendi de 1901'de yerini Necime Hanım'a bıraktı (*SVE*, H. 1313: 115; *SVE*, H. 1316: 116; *SVE*, H. 1317: 129; *SVE*, H. 1319: 725).

1902 ile 1913 yılları arasında okulda ne gibi gelişmeler yaşandığı mevcut belgelerin yetersizliğinden dolayı bilinmemektedir. 1913'te okulun Balkan Savaşları'ndan sonraki durumu hakkında bilgi veren bir belge bulunmaktadır. Belgeye göre okul binası savaşta çok fazla zarar görmemiş,

¹⁹ Cemâât-i İslâmiye Sandığı, Mithat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında Bulgaristan'daki Müslümanlara ait köy, kasaba ve şehirlerin sosyal, kültürel, imar, eğitim ve sair alanlardaki işleri yürütmek için Doğu Rumeli'de kurulmuş olan Cemâât-i İslâmiye isimli müessesenin mâlî konuları yöneten birimi idi (Memişoğlu, 1995: 297). Cisir-i Ergene'de olduğu gibi bazı okulların –özellikle de kızlara mahsus okulların- mâlî ihtiyaçları bu sandık tarafından karşılanıyordu (Bkz. BOA, *MF.MKT.*, 88/80; BOA, *YB.021*, 122/2; BOA, *YB.021*, 122/3; *MF.MKT.* 79-13; BOA, *HR.SFR.* 04, 584/50; BOA, *MF.MKT.*, 615/32; BOA, *MF.MKT.*, 101/56).

ancak içerisinde yer alan sıra ve ders malzemeleri ortadan kaybolmuştur. Binanın zarar gören kısımlarının tamiri için 1.500 guruşa, kaybolan malzemeler için de 1.500 guruşa ihtiyaç duyulmuştur. Okulun tamir görmeden ve malzemeler tedarik edilmeden eğitim-öğretimin başlaması mümkün görünmemiştir. Savaştan önce 100 civarında olan öğrenci sayısı savaştan sonra yarıya inmiş, okulun öğretmeni de Edirne'ye gitmiştir. Anlaşılabileceği üzere savaş eğitim-öğretime büyük bir darbe vurmuştur (BOA, *MF. İBT.*, 449/64).

3.2. Köy Mektepleri

1898 Maarif Salnamesi'nde kazaya bağlı köylerin bir listesi verilmiştir. Bu listede okulların açılış tarihi ile yapılan masraflar belirtilmektedir. Masrafların yanına ise “*tamiren*” notu düşülmüştür. Bu nottan köyde okul olmaya müsait binaların tamir edilerek okula dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu liste aşağıdaki tabloda verilmiştir (*SNMU*, H. 1316: 800-801).

Nu	Köyün Adı	Açılış Tarihi	Yapılan Masraf	Nu	Köyün Adı	Açılış Tarihi	Yapılan Masraf
1	Sipahi	1299 (1881-1882)	500	17	Akarca	1305	400
2	Süleymaniye	1299	600	18	Alıç	1305	400
3	Turnacı	1300 (1882-1883)	800	19	Kurtbey	1305	1.000
4	Sultanşah	1300	300	20	Valideyeri	1305	500
5	Karayusuflu	1300	800	21	Draguşin	1306 (1888-1889)	600
6	Yenice-i Küreci	1300	1.000	22	Olacak	1306	500
7	Hasanpınarı	1303 (1885-1886)	200	23	Gemici	1308 (1890-1891)	500
8	Canbazdere	1303	200	24	Kurttepe	1309 (1891-1892)	500
9	Ulufeci	1303	500	25	Mandıra	1310 (1892-1893)	1.500
10	Ömerbey	1303	500	26	Harmanlı	1310	1.000
11	Beykonağı	1304 (1886-1887)	800	27	Çavuşlu	1310	700

12	Yıldırım	1304	1.500	28	Çakmak	1310	600
13	Çonkara	1304	300	29	Rahmaniye	1310	1.000
14	Muhacirkadı	1304	800	30	Kestanbolu	1311 (1893-1894)	200
15	Danişmend	1304	200	31	Salarlı	1311	500
16	Kırkkavak	1305 (1887-1888)	1.000	32	Hamidli	1311	1.000
Toplam							21.900

Tablo 4: 1898 Yılında Cısr-i Ergene İbtidai Mektepleri

Tablodan da anlaşılacağı üzere Sipahi ve Süleymaniye köylerindeki okullar kaza merkezindeki Halise Hatun Mektebi ile birlikte açılmıştır. Kırsalda ilk önce neden bu iki köyde okul açıldığı izah edilemese de takip eden on yıl içerisinde köylerdeki okul sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. Bu artış II. Abdülhamid döneminde eğitime verilen önemle alakalı gibi görünüyor. Bununla birlikte açılan okullardaki eğitimin kaliteli olduğu pek söylenemez. Bu husus, 1892 yılına ait Edirne Salnamesinde “*karyelerde bulunan mekteplerde ekseriyetle usul-i atike-i tedris câridir*” denilerek belirtilmektedir (SVE, H. 1310: 371).

Köylerdeki okullara dair belgeler daha çok öğretmen tayinleri ile ilgilidir. Tayinlere ilişkin belgeler öğretmenlerin bulundukları köyde uzun bir süre görev yaptıkları izlenimini vermektedir. Mesela 1895’te Alıç köyünden Turnacı köyüne tayin edilen İbrahim Efendi 1903’te hâlâ Turnacı köyünde görev yapmaktaydı (BOA, *MF.MKT.*, 749/25; BOA, *MF.MKT.*, 753/14). Bir başka örnek Salih Efendi’dir. Salih Efendi 10 yıl boyunca Beykonağı’nın öğretmeniydi (BOA, *MF.MKT.*, 748/36).

Atamalara ilişkin belgeler öğretmenlerin kolaylıkla görev yerini değiştirebildiğini de ortaya koymaktadır. Belgelere göre bunun iki yolu bulunmaktadır. Birinci yol 1901’de Gemici ve Kestanbolu köyü öğretmenleri İbrahim ve Şerif Efendilerin yaptığı gibi becayiş etmektir (BOA, *MF.MKT.*, 827/51). İkinci yol ise köyün havasına uyum sağlayamamanın gerekçe olarak gösterilmesidir. 1903’te Hasanpınar’ın havasına uyum sağlayamadığı için Canbazdere köyüne nakledilen Bekir Efendi ve 1907’de Gemici köyünün havasına uyum sağlayamayan Hüseyin Efendi’nin Mestanlı köyü öğretmeni ile yer değiştirmesi -ki bu aynı zamanda becayiş olarak da değerlendirilebilir- ikinci yola örnek teşkil ederler (BOA, *MF.MKT.*, 749/27; BOA, *MF.MKT.*, 995/83).

Balkan Savaşları kaza merkezinde olduğu gibi köylerdeki okullarda da eğitimi kesintiye uğratmıştır. Savaş süresince bazı öğretmenlerin Anadolu'ya geçtikleri görülmektedir. Bunlardan birisi Pavli köyü öğretmeni Mahmud Efendi'dir. Mahmud Efendi savaş başlayınca Bolu'nun Köstebek köyüne atanmış, ailesi de Biga'ya yerleşmiştir. Savaş sona erince ailesi Pavli'ye dönmüş, Mahmud Efendi de eski görev yerine tayinini istemiştir (BOA, *MF. İBT.*, 472/82).

4. Maaşlar

Eğitim-öğretim personelinin maaşı çalışanın statüsüne ve çalıştığı birime göre değişmekteydi. Rüşdiyede görevli muallim-i evvel ile muallim-i saninin, rüşdiye öğretmenleri ile ibtidai öğretmenlerinin, öğretmenler ile hizmetli personelin maaşı birbirinden farklı idi. Ayrıca maaşın ödendiği kaynak da farklılık gösteriyordu. 1869 Nizamnamesi'nde rüşdiye öğretmenlerinin maaşlarının Maarif Sandığı'ndan ödeneceği, sandıkta yeterince para yok ise yerel kaynaklara müracaat edileceği belirtilmişti (Somel, 2015: 180-203).

Rüşdiyenin ilk öğretmeni Tırnovalı Ahmed Şakir Efendi –ki kendisi muallim-i evvel olarak tayin edilmişti- 600 guruş maaşla işe başlamıştı (BOA, *MF.MKT.*, 40/10; BOA, *MF.MKT.* 41/41). 1880'de muallim-i evvel olarak tayin edilen Tırnovalı İsmail Hakkı Efendi de 600 guruş alıyordu (BOA, *MF. İBT.*, 13/56). Ancak 1882'de tayin edilen Şakir Efendi'nin maaşı 480 guruştur (BOA, *MF.MKT.*, 75/30). Bu düşüş 1880'de çıkarılan Memûrîn-i Mülkiyye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi'yle ilgiliydi. Bu kararname ile maaşlardan %20 oranında kesinti yapılmıştı (Altınova, 2010: 352). Devlet memurları içerisinde en düşük maaşa sahip olan öğretmenlerin bu kesinti ile alım gücü daha da azaldı (Somel, 2015: 180-203).²⁰ 1881'de ekmeğin fiyatı 1 guruş 20 para, 1 kıyye²¹ pirinç 2 guruş 27 para, 1 kıyye şeker 4 guruş 29 para, 1 kıyye kahve 11 guruş, 1 kıyye nohud 2 guruş, 1 kıyye soğan 15 para,

²⁰ 1880-1881'de bir doktor Van'da 1.000 guruş, İstanbul'da 1.425 guruş, Kerkük'te ise 2.000 guruş maaş alıyordu. Kerkük'te bir eczanın maaşı 500 guruş, bir mühendisin ise 750 guruştur. Günümüz Beyoğlu Belediyesi sınırları içerisinde kurulan Altıncı Dâire-i Belediye'de ikisi 700 guruş, biri ise 600 guruş maaşla 3 mühendis istihdam edilmişti. Bükreş sefaretinde çalışan Başkâtibin maaşı 5.000 guruş, Bayburd mutasarrıfının maaşı 6.700 guruş, Dahiliye Nezareti'nde görevli müsteşarın maaşı 15.000 guruş, yine aynı nezarette çalışan evrak müdürünün maaşı 5.000 guruş idi. (BOA, *ŞD.*, 1874/13; BOA, *EV.d...*, 23570; BOA, *ŞD.*, 2153/4; BOA, *İ.DH.*, 796/64607; BOA, *İ.DH.*, 797/64661; BOA, *İ.ŞD.*, 49/2731).

²¹ 1869'da metrik sistemlerde yapılan düzenleme ile 1 kıyye 1 kilograma eşitlenmişse de II. Abdülhamid döneminde 1.265,25, 1.285, 1.287 ve 1.298 gram olmak üzere piyasada kullanılan 4 farklı 1 kıyyelik ağırlıklar tespit edilmiştir (Kallek, 2007: 338).

1 kıyve kaymak 13 guruş, 1 kıyve tas yoğurdu 12 guruş, 1 kıyve et 7 guruş 20 para, 1 tavuk 12 guruş 20 para, 1 çeki²² odun 12 guruş 18 para idi (BOA, *Y.PRK.HH.*, 6/12).²³ Günde 1 ekmek tüketilen evde maaşın %8'i, 2 ekmek tüketilen evde ise % 15'i ekmeğe gidiyordu. Bunlara diğer gıda ürünleri de eklendiğinde maaşın beslenme ihtiyaçlarını ancak karşıladığı anlaşılmaktadır.

Geçim sıkıntısını sadece yazı derslerine girdiklerinden bu derslerin karşılığı olarak aylık 80 guruş alan rika ve sülüs öğretmenleri daha fazla hissetti (BOA, *MF.MKT.*, 46/100). Bu yüzden 1881'de yazı öğretmenlerinin bir kısmı istifa etti. Ayrıca 1881'de öğretmenler 6 ay boyunca maaş alamadılar. Düzensiz ödemeler, düşen maaş miktarı dışında öğretmenlerin uzun bir süre katlanmak zorunda kaldıkları bir diğer sorun oldu (Somel, 2015: 185). 1894'te Behcet Efendi maaşının yetersiz kaldığını dile getirerek zam talebinde bulundu. Bunun üzerine kendisine 64 guruşluk bir zam yapıldı. Ancak yapılan zammın tamamı ilk ay emekli sandığına kesildi. Daha sonraki aylarda da belirli oranlarda kesintiye devam edildi. Ayrıca ikinci ay bir defaya mahsus olmak üzere *harik ianesi* adı altında %5'lik bir kesinti daha yapıldı (BOA, *MF.MKT.*, 186/5; BOA, *MF.MKT.*, 186/82; BOA, *MF.MKT.*, 229/23).

Maaşlardaki düşüş ve kesintiler ilerleyen yıllarda da devam etti. 1907'de muallim-i evvel olarak atanan Receb Efendi'ye maaş olarak 400 guruş veriliyordu. Buna ilaveten göreve başladığında ilk ay maaşının yarısı, daha sonraki aylarda ise belirli bir oranı Bâb-ı Âlî Teslihât Sandığı'na²⁴ kesildi. İkinci ay maaşından da bir defalık %10 oranından *harik ianesi* için kesinti yapıldı. Kesintilere karşılık öğretmenlerin maddi olarak birkaç desteği bulunuyordu. Bunlardan birisi görev mahalline giderken kendilerine verilen yolluk idi. Receb Efendi Cîsr-i Ergene'ye tayin edildiğinde kendisine yaşadığı İstanbul'dan görev mahalline gidiş için 1 saatlik mesafenin karşılığı olarak 5 guruş harcırah verilmişti (BOA, *MF.MKT.*, 1033/15). Bir diğer destek boşta bulunan derslerin kendilerine verilmesi idi. 1893'te geçim sıkıntısı çeken Behcet Efendi Arapça, Farsça, Osmanlıca, Tarih, İnşâ ve Kitâbet derslerine vâkıf olduğunu belirterek birkaç dersin kendisine verilmesini istemiş, 1900'de muallim-i evvel olarak tayin edilen İsmail

²² 1881'deki düzenleme ile 1 çeki 1.000 kilograma, daha sonra yapılan bir başka düzenleme ile de 250 kilograma eşitlenmiştir (Kallek, 1993: 251).

²³ Benzer bir kıyaslama için Bkz. (Somel, 2015: 207).

²⁴ Bâb-ı Âlî Teslihât Sandığı, Bâb-ı Âlî memurlarının geciken maaşlarının ödenmesi için askeriyedeki teslihât sandığının bir benzeri olarak tesis edilmiş bir tür sosyal güvenlik kuruluşudur. (BOA, *DH.İD.*, 10/35; BOA, *MV.*, 87/52; BOA, *Y. MTV.*, 192/168).

Hakkı Efendi de yazı derslerini uhdesine alarak gelirini yükseltmiş idi (BOA, *MF.MKT.*, 186/82; BOA, *MF.MKT.*, 783/38). Maarif Nezareti'nin taşra teşkilatındaki boşta bulunan kadrolarının işlerini vekâleten yürütmek öğretmenler için bir başka gelir kaynağı idi. 1904'te kazanın Maarif Komisyonu'nda kâtip olarak görev yapan Salih Efendi'nin tayini Kırcaali'ye çıkınca katiplik vazifesi İsmail Hakkı Efendi tarafından yürütülmüş, bu vekillik İsmail Hakkı Efendi'ye aylık 100 guruşluk ek gelir sağlamıştır (BOA, *MF.MKT.*, 773/16). Muallim-i saniler, muallim-i evvelerden daha az maaş alıyorlardı. 1909'da bir muallim-i saninin maaşı 150 guruş idi (BOA, *MF.İBT.*, 233/100). Bu oldukça düşük bir miktardı. Bu yüzden muallim-i sanilik için öğretmen bulmak bir hayli zordu. Muallim-i sani atanabilmek için ibtidai mekteplerinde en az beş sene öğretmenlik yapmak gibi bir şart bulunuyordu. Bununla birlikte ibtidai öğretmenleri muallim-i saniliğe geçmekte istekli değillerdi. Bunun en önemli ve belki de tek sebebi ibtidai mekteplerindeki öğretmenlerin rüşdiyelerdeki muallim-i sanilerden daha yüksek maaş almalarıydı. Başta zihbiye vergisi olmak üzere çeşitli vergiler ibtidai öğretmenleri için önemli birer gelir kaynağı idi. Bu kaynaklar ibtidai öğretmenlerinin maaşlarına aylık 100 ile 300 guruş arasında bir katkı sağlayabiliyordu (BOA, *MF.İBT.*, 245/30). İbtidai mektepleri sıbyan mekteplerinin devamı niteliğinde idi. Sıbyan mektepleri ise ortak bir eğitim-öğretim sisteminden ve merkezi bir teşkilattan yoksundular. Ayrıca farklı gelir kaynaklarına sahiptiler (Altınova, 2010: 2). Bu yüzden öğretmenlerin maaşları farklılık göstermekteydi. Aynı statüde bulunan iki öğretmenin maaşı arasında birkaç yüz guruşluk farklılık bulunabiliyordu. Bazı öğretmenler nakit olarak maaşlarını alırken bazılarının da ödemeler Tablo 5'te de görüldüğü üzere buğday ile yapılabilirdi.

Okulun Adı	Aylık (Nakit) ²⁵	Yıllık (Buğday) ²⁶	Okulun Adı	Aylık (Nakit)	Yıllık (Buğday)
Halise Hatun Mektebi (Muallim-i evvel)	225	-	Kurtbey Karyesi Mektebi	-	60
Halise Hatun Mektebi (Muallim-i sani)	100	-	Mandıra Karyesi Mektebi	-	120
Muradiye Mektebi (Muallim-i evvel)	200	-	Sipahi Karyesi Mektebi	-	90

²⁵ Belgelerde guruş cinsinden belirtilmiştir.

²⁶ Belgelerde kile olarak belirtilmiştir.

Muradiye Mektebi (Muallim-i sani)	100	-	Ulufeci Karyesi Mektebi	-	100
Habib Hoca Mektebi (Muallim-i evvel)	150	-	Muhacirkadı Karyesi Mektebi	-	70
İnas Mektebi (Muallim-i evvel)	250	-	Draguşin Karyesi Mektebi	-	70
İnas Mektebi (Muallim-i sani)	100	-	Alıç Karyesi Mektebi	-	80/100 ²⁷
Salarlı Karyesi Mektebi	-	80	Beykonağı Karyesi Mektebi	-	60/80 ²⁸
Turnacı Karyesi Mektebi	-	80	Hasanpınar Karyesi Mektebi	-	60
Harmanlı Karyesi Mektebi	-	80	Hamidli Karyesi Mektebi	-	100
Çavuşlu Karyesi Mektebi	-	90	Ömerbey Karyesi Mektebi	-	100
Gemici Karyesi Mektebi	200	-	Danişmend Karyesi Mektebi	-	60
Kestanbolu Karyesi Mektebi	200	-	Saatağacı Karyesi Mektebi	-	90
Çakmak Karyesi Mektebi	-	100	Canbazdere Karyesi Mektebi	-	60
Kurttepe Karyesi Mektebi	-	80	Sultanşah Karyesi Mektebi	-	60
Olacak Karyesi Mektebi	-	80			

Tablo 5: 1903 Yılında Cısr-i Ergene İptidai Öğretmenlerinin Maaş Tablosu²⁹

²⁷ Alıç köyü öğretmene BOA, *MF.MKT.*, 753/14 kodlu belgede 80, BOA, *MF.MKT.*, 742/20 kodlu belgede 100 kile buğday verildiği belirtilmektedir.

²⁸ Beykonağı köyü öğretmeni 1903 yılında maaş olarak BOA, *MF.MKT.*, 748/36 kodlu belgeye göre 60 kile, BOA, *MF.MKT.*, 753/14 kodlu belgeye göre 80 kile buğday alıyordu.

²⁹ BOA, *MF.MKT.*, 753/14; BOA, *MF.MKT.*, 742/20; BOA, *MF.MKT.*, 748/36.

İbtidai Mektepleri içerisinde en yüksek maaşı İnas Mektebi muallim-i evveli alıyordu. Onu Halise Hatun Mektebi muallim-i evveli takip ediyordu. Üçüncü sırada 200 guruş maaş verilen Muradiye Mektebi muallim-i evveli ile Gemici ve Kestanbolu öğretmenleri vardı. Gemici ve Kestanbolu öğretmenleri köylerde görev yapan diğer öğretmenlerin aksine maaşlarını nakit olarak alıyorlardı. Bu durum iki köyün öğretmen maaşlarının zibhiye vergisinden alınan paralarla ödenmesinden ileri geliyordu (BOA, *MF.MKT.*, 827/51). Diğer köylerde ise ödemeler buğday cinsinden yapılmaktaydı. Buğday türünden en yüksek ödeme Mandıra köyünde idi. Buğday ile ödemede kile esas alınmıştı. Kile bölgelere ve tahılın türüne göre değişen, esasında bir hacim ölçüsü olarak değerlendirilebilecek bir ölçek idi ve 1881'deki düzenleme ile 1 kile 10 şinike eşitlenmişti (Kallek, 2002: 567-570). 10 şinik ise Trakya'da 15 kilogram geliyordu (Kallek, 2020: 170) Bu bağlamda 1 kile 15 kilograma eşitti. Maaşını yüz kile buğday olarak alan bir kişinin yıllık geliri 1.500 kg. buğdayın piyasa fiyatına eşitti. Buğday fiyatları iklim koşullarından savaşlara kadar pek çok gelişmeden etkilenebiliyordu. Bu yüzden öğretmenlerin kazancı da farklılık gösterebiliyordu. Mesela 1881'de İstanbul'da 1 kg buğday 2 guruşken 1901'de Manyas'ta 1 guruş civarındaydı (BOA, *Y.PRK.HH.*, 6/12; BOA, *Y.EE.*, 53/91). Ödemesi 100 kile buğday olan bir öğretmen buğday 2 guruştan satıldığında aylık yaklaşık 250 guruş, 1 guruştan satıldığında ise 125 guruş maaş alıyordu.

Eğitim-öğretim camiasında yaptıkları işe göre en düşük maaş bevvâblarındı. Okulun ilk bevvâbının maaşı 80 guruştı (BAO, *MF.MKT.*, 40/10). Bu miktar rika ve sülüs öğretmenlerinin aldığı para ile eşitti. Ancak yazı öğretmenleri haftanın belirli saatlerinde çalışıyorlardı. Bevvâblar ise bütün gün okulda bulunmak zorundaydılar. Bu durum onların başka bir işle uğraşmalarına fırsat vermiyordu. Üstelik 1880'deki kesintiden sonra bevvâb maaşı 64 guruşa düşmüştü. Cisir-i Ergene Rüşdiyesi bevvâbı Hafız Mehmed Efendi 1889'da 64 guruş ile geçinemediğini bir arzuhalle Maarif Nezareti'ne bildirmiş ve maaşına zam yapılmasını istemişti. Nezaret, Hafız Mehmed Efendi'yi haklı bularak ona 20 guruşluk zam yapmıştı. Konuya ilişkin yazışmalarda zammın “*emsâllerinden dîn*” bulunması, yani başka kapıcılardan daha az alması nedeniyle yapıldığı belirtiliyordu (BOA, *MF.MKT.*, 108/68; BOA, *MF. İBT.*, 23/49). Aynı yıl düşük miktarda maaş alan başka kapıcılar da zam talebinde bulunmuşlardı. Mesela Van Rüşdiyesi bevvâbı Hacı İsmail Ağa geçinemediğinden maaşının arttırılmasını istemiş, isteğinde haklı bulunularak maaşı yüz guruşa çıkarılmıştı (BOA, *MF.MKT.*,

107/14).³⁰ Ancak her zam taleplere olumlu cevap verilmemekteydi. Manastır Vilayetine bağlı Görüce Sancağı Rüşdiyesi bevvâbı Süleyman Ağa'nın zam talebi "*hâl-i hâzır münâsebetiyle zamm-ı maâş mümkün olamayacağından*" denilerek reddedilmişti (BOA, *MF.MKT.*, 102/109). Aldığı 80 gurus maaşla geçinemediğini belirten Ankara Rüşdiyesi bevvâbı Abdi Efendi'ye ve 66,5 gurus maaşla geçim sıkıntısı çeken Bingazi Rüşdiyesi bevvâbı Mustafa Efendi'ye de benzer cevaplar verilmişti (BOA, *MF.MKT.*, 107/53; BOA, *MF.MKT.*, 108/134). Dilekçe sahiplerine neden zam yapılamayacağı açıkça belirtilmemekle beraber bunun bütçe yetersizliğinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Mustafa Efendi'nin dilekçesi üzerine yapılan yazışmalarda zam yapılamayacağı belirtildikten hemen sonra "*bir karşuluk tedârik olunabildiği hâlde der-akab icabına bakılacağı*" yazılmıştı (BOA, *MF.MKT.*, 108/134). Bu, eğitim-öğretimin temel sorunlarından birisi olan mâlî yetersizliği de oraya koyması açısından kayda değer bir açıklamadır.

Sonuç

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin reform çağı idi. Bu yüzyılda gerileyen, işlevini yitiren ya da yozlaşan kurumlar yeniden yapılandırılarak veya yürürlükten kaldırılıp yerlerine yenileri konularak modernleştirilmeye çalışıldı. Bu modernleşmenin yaşandığı alanlardan birisi de eğitim idi. Bu yüzyılda en yaygın eğitim kurumları olan ancak çağın gerisinde kalmış bir program ve işleyiş ile varlığını sürdüren sıbyan mektepleri yerlerini modern eğitim kurumları olan ibtidai mekteplerine bıraktı. Yine bu mekteplerin bir üst eğitim kurumları olan rüşdiyeler açıldı. Bunlar daha sonra tek bir çatı altında toplanıp eğitimin ilköğretim basamağını oluşturdular. Bu basamak XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen oldukça uzun bir süreçte ortaya çıktı. Sürecin uzamasına yol açan çeşitli sebepler bulunuyordu. Maddi sorunlar, siyasi meseleler, savaşlar, eğitim kurumlarının statükocu yapısı, halkın değişime karşı tutumu ve maarif teşkilatının örgütlü bir yapıya sahip olmaması ön plana çıkan sebeplerdi. Modernleşme öncelikle İstanbul'da başladı, ancak Cısr-i Ergene örneğinde olduğu gibi taşrada yayılması zaman aldı.

İstanbul'a yakın bir bölgede bulunmasına rağmen Cısr-i Ergene'de rüşdiye ancak 1876'da açılabilirdi. Kazanın ibtidai mekteplerine kavuşması ise daha geç oldu. Yapılan çalışmada bu gecikmenin en önemli nedeninin maddi sorunlar olduğu anlaşılmaktadır. Mali sorunların hem bina hem de personel temini açısından sıkıntı oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca genel bir sorun olan nitelikli personel açığı da bulunmaktadır. Osman Efendi gibi

³⁰ BOA, *MF.MKT.*, 107/14.

öğretmenlik mesleğinin bilincine sahip olmayan öğretmenlerin eğitimi sekteye uğratmasına karşılık Mehmed Behcet Efendi ve İsmail Hakkı Efendi gibi yüksek vasıflara sahip öğretmenler eğitimin kalitesini yükseltmişlerdir. Bu noktada nitelikli öğretmenler dolaylı da olsa kazanın kültürel seviyesine de olumlu yönde katkı sağlamaktadırlar.

Cısr-i Ergene Rüşdiyesi'nde karşılaşılan ekonomik ve mekânsal sorunlarla nitelikli öğretmen yoksunluğu ibtidai mektepleri için de geçerlidir. Bu ekonomik ve mekânsal sorunlar ülke genelinde uygulanan politikaya uygun olarak halka müracaat edilmek suretiyle çözülmeye çalışılmıştır. Öğretmen açığının nasıl kapatıldığı ise kaynaklara yansımadığından tam olarak ortaya konamamıştır. İlginç bir şekilde bazı köylerdeki ibtidai mektepleri kaza merkezindeki okullarla aynı zamanda açılmıştır.

Rüşdiye öğretmenleri ile kıyaslandığında ibtidai öğretmenleri bulundukları yerde daha uzun bir süre kalabilmektedirler. Ayrıca ibtidai öğretmenleri rüşdiyede görevli muallim-i sanilerden daha yüksek maaş alabilmektedirler. Bununla birlikte ibtidai öğretmenleri arasında maaş farklılığı bulunmaktadır. Ne var ki herhangi bir eğitim kurumunda görevli öğretmenin maaşı yüksek olsa da öğretmenler diğer devlet memurları arasında en düşük ücretle çalışan kesime mensuplardır ve öğretmenlerin aldıkları ücret özellikle kalabalık aileler için yetersiz kaldığından öğretmenler bütçelerini destekleyecek yöntemler geliştirmek zorunda kalmışlardır.

İbtidai öğrencilerine ve derslerine dair belgelere yansıyan bir bilgi bulunmamaktadır. Buna karşılık bazı belgeler rüşdiyedeki öğrencilere ilişkin istatistiki verilerin ortaya konulmasına imkân vermektedir. Bu verilerden hareketle öğrencilerin 1. ve 2. sınıflarda yoğunlaştığı, 3. ve 4. sınıflarda ise yoğunluğun azaldığı görülmüştür. Rüşdiyede her yıl ortalama 60 kadar öğrenci bulunmaktadır ve yıl içinde yapılan kayıt sildirme ve yeni kayıtlar bu ortalamaı pek etkilememektedir. Sınıflarda öğrenciler arasında eğitimi olumsuz yönde etkileyebilecek 4-5 yaş, yaş farkı bulunmaktadır. Öğrenciler için en zor ilk üç ders sırasıyla Hesab (Matematik), Arapça ve Farsça'dır. Dil açısından bakıldığında öğrencilerin Fransızcada daha başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin en başarılı oldukları ders ise Hüsn-i Hatt (Güzel Yazı)'dır.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Cevdet Evkaf (C.EV.): 471-23849.

Dahiliye Defterler (DH.SAİDd...): 67/35.

Dahiliye İdare (DH.İD.): 10/35.

Evkaf Defterleri (EV.d...): 23570.

Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR.04...): 584-50.

İrade Dahiliye (İ.DH.): 796-64607, 797-64661.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.): 49/2731.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.): 40/10, 41/41, 41/101, 46/100, 50/71, 71/87, 75/30, 79/13, 88/80, 101/56, 102/109, 107/14, 107/53, 108/68, 108/134, 114/23, 148/80, 155/111, 186/5, 186/82, 197/76, 210/43, 229/23, 273/30, 278/51, 285/3, 293/32, 389/13, 441-6, 615/32, 742/20, 748/36, 749/25, 749/27, 753/14, 773/16, 783/38, 827/51, 871/17, 995/83, 1011-48, 1033-15.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.): 7/89, 13/56, 14/24, 14/106, 15/43, 15/48, 23/49, 24/31, 26/100, 29/100, 45/2, 46/80, 53/34, 115/84, 117/151, 147/64, 158/74, 162/72, 191/83, 196/98, 220/52, 224/19, 226/83, 233/100, 224/19, 242/77, 242/81, 245/30, 271/24, 276/61, 332/15, 419/9, 449/64, 472/82.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 87/52.

Şura-yı Devlet (ŞD.): 1874/13, 2153/4.

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB.021): 122/2, 122/3.

Yıldız Hazine-i Hassa (Y..PRK.HH.): 6/12.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y..MTV.): 192/168.

Yıldız Esas Evrakı (Y..EE..53-91): 55/91.

Sâlnâmeler

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiyyesi (SNMU), Matbaa-i Âmire, İstanbul H. 1316/1898.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiyyesi (SNMU), Matbaa-i Âmire, İstanbul H. 1317/1899.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiyyesi (SNMU), Matbaa-i Âmire, İstanbul H. 1318/1900.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE), Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1301/1884.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE), Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1303/1886.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE), Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1306/1889

Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE), Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1308/1891.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE), Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1309/1892.

- Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*, Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1310/1892.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*, Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1311/1895.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*, Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1312/1896.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*, Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1313/1897.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*, Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1314/1898.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*, Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1315/1899.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*, Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1316/1900.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*, Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1317/1901.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*, Edirne Vilâyet Matbaası, Edirne H. 1319/1902.

Araştırma Eserleri

- AKYÜZ, Yahya (2007), *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- AKYÜZ, Yahya (1981), “Maarif Nazırı Haşim Paşa ile İlgili Orijinal Bir Belge ve Bazı Eğitimsel Görüşler, Sorunlar”, *Belleten*, XLV/2. 179, 205-214.
- ALKAN, Mehmet Ö. (2000), *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Cilt 6, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- ALTINOVA, Ayşegül (2010), *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ANTEL, Celâl Sadrettin (1940), “Tanzimat Maarifi” *Tanzimat*, Cilt 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 444-642.
- ARTUK, İbrahim (2007), “Nişan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 154-156.
- ATEŞ, Hacer (2023), “Rumeli’de Kurulan İlk Osmanlı Şehri: Ergene (Kuruluşundan XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar)”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6. 12, 393-415.
- BALTACI, Cahit (2004), “Mektep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 6-7.
- ÇAĞIR, Mine ve İbrahim Caner Türk (2017), “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, 4. 11, 37-50.

- ÇELEBİ, Ercan (2020), “Taşra Rüşdiye Mekteplerinde Öğrenci İşlerine Dair Bazı Muamelât”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7. 2, 976-1009.
- ERGİN, Osman Nuri (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 1-2, Eser Matbaası, İstanbul.
- ERGİN, Osman Nuri (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- GÜNDÜZ, Mehmet (2023), *Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi*, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- GÜNYOL, Vedat (1977), “Mektep”, *İslâm Ansiklopedisi*, 7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 655-659.
- ÖZTÜRK, Cemil (2008), “Rüşdiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 300-303.
- İPŞİRLİ, Mehmed (1995), “Enderun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 185-187.
- KALLEK, Cengiz (1993), “Çeki”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 251.
- KALLEK, Cengiz (2002), “Kile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 567-570.
- KALLEK, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 338-339.
- KALLEK, Cengiz (2020), “Şinik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 39, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 169-170.
- KAYA DOĞANAY, Fatma (2011), *Tanzimât’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KODAMAN, Bayram (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MEMİOĞLU, A. Zeki (2003), “İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10. 21, 241-252.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin (1995), “Bulgaristan’da Cemaati İslamiye ve Vakıf Kurumları”, *Vakıflar Dergisi*, 25, 297-308.
- SAKAOĞLU, Necdet (2003), *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- SOMEL, Selçuk Akşin (2015), *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, Çev. Osman Yeter, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞANAL, Mustafa, “Selim Sabit Efendi’nin Öğretim Yöntemleri ile Ödül ve Ceza Vermeye İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Milli*

- Eğitim Dergisi* (2024,7 Şubat), Erişim Adresi: https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/158/sanal.htm.
- Şemseddin Sami (2014), *Kâmûs-ı Türkî*, Haz. Raşid Gündoğdu ve Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- TAŞCAN, Arzu (2021), “XIX. Yüzyıl Sonlarında Edirne Vilâyeti’nin İdari, İktisadi ve Sosyal Tarihinden Bir Kesit (826 Numaralı Ayniyat Defteri Kayıtlarına Göre)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*,10.1, 267-306.
- TDK (2005) *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- TEKELİ, İlhan (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 456-475.
- UĞUZ, Sacit (2011), *I. Meşrûtiyet’ten Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Tarsus (1876-1926)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- UĞUZ, Sacit ve KARATAŞ, Yakup (2013), “Tarsus Rüşdiyesi’nden Misak-ı Milli İlkokulu’na Bir Okulun Gelişimi ve Dönüşümü”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,10. 22, 47-64.